

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AQRAR SAHƏDƏ İSTEHLAK BAZARININ İQTİSADİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

İxtisas: 5312.01 – “Sahə iqtisadiyyatı”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Nizami Cəlal oğlu Qafarov**

İqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

GƏNCƏ – 2021

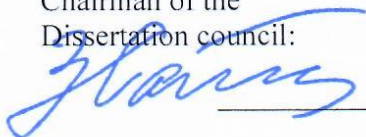
The dissertation has been accomplished at the Centre for Agrarian Research under the Ministry of Agriculture of the Republic of Azerbaijan.

Scientific supervisor: Professor, Dr. of Economy
Honored scientist
Bayali Khanali Atashov

Official opponents: Professor, Dr. of Economy
Isa Huseyn Ahyev
Professor, Dr. of Economy
Rasul Anvar Balayev
Professor, Dr. of Economy
Xatira Mail Huseynova
Professor, Dr. of Economy
Pari Amirahmad Hasanova

ED 2.42 Joint Dissertation Council of the Azerbaijan State Agricultural University and Azerbaijan Cooperation University operating under Azerbaijan State Agricultural University of Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.

Chairman of the
Dissertation council:

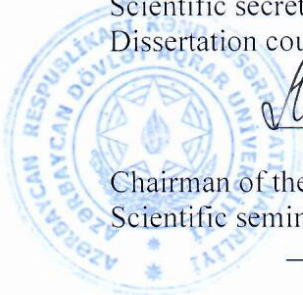

Professor, Dr. of Economy,
Active member of ANAS
Ziyad Aliabbas Samadzadeh

Scientific secretary of the
Dissertation council:

Doctor of Philosophy in Economics,
associate professor
Parvin Elman Mukhtarova

Chairman of the
Scientific seminar:

Professor, Dr. of Economy,
Honored worker of agriculture
Islam Haji Ibrahimov

Giriş

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafının başlıca məqsədi əhalinin sosial-iqtisadi tələbatının hərtərəfli ödənilməsidir. Ona görə də aqrar sahənin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi, xüsusən bununla bağlı respublikamızda formalaşan aqrar istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi qeyd etdiyimiz məqsədə xidmət edir, onun hərtərəfli araşdırılması bu günümüzün ən aktual problemlərindəndir və xüsusi aktuallıq kəsb edir.

İstehlak malları bazarı mürəkkəb və rəngarəng bir sistem olmaqla bütünlükdə əmtəə bazarının formalaşmasını və inkişafının əsasını təşkil edir. Bu baxımdan aqrar istehlak malları bazarında baş verən proseslərin elmi araşdırılması və tədqiqi həmişə bir zərurət təşkil edir. Aqrar istehlak malları bazarı ictimai təkrar istehsalın digər mərhələləri ilə qarşılıqlı əlaqə şəraitində tədqiq və təhlil olunmalıdır çünki, aqrar istehlak malları bazarı sosial-iqtisadi inkişafa təsir edən ən zəruri amillərdən biridir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı gedişini təhlil edərkən görürük ki, respublikamızda aqrar istehlak bazarının məhsullarının istehsalı və pərakəndə mal dövriyyəsi əmtəələrin idxalı və ixracı kimi məsələlərin araşdırılması, problemlərinin həlli yollarının ortaya çıxarılması zərurəti qarşıda durur. Belə ki, aqrar istehlak malları bazarına iqtisadi mexanizmlərin səmərəli tətbiqi, tələb və təklifin strukturu, həcmi, tarazlığı, istehlak bazarında əmtəə istehsalçıları ilə istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, tərəflər arasında rəqabət mühitinin formalaşması və inkişafı əmtəə istehsalçıları olan kənd təsərrüfatı və emal sənayesi ilə ticarət arasında qarşılıqlı əlaqələrin formalaşacağı mürəkkəb bir sistemi ifadə edir. Bu prosesi tədqiq etmək hər bir dövr üçün zəruridir və xüsusi bir aktuallıq kəsb edir. Bu baxımdan aqrar istehlak malları bazarının səmərəli inkişafına nail olmaq üçün problemi elmi baxımdan araşdırmaq və həll etmək lazım gəlir.

Problem həmçinin ona görə aktualdır ki, o dünyavi problem olan ərzaq təhlükəsizliyi problemi ilə sıx əlaqədardır. Bunun üçün respublikamızda aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin formalaşması və inkişafının mahiyyətini, bu prosesdə mövcud konsepsiya

və nəzəriyyələrin ümumiləşdirilməsi, həmçinin aqrar istehlak bazasının mövcud durumunu təhlil etmək, aqrar sahədə istehlak bazasının iqtisadi mexanizminin tənzimləmə vasitələri və metodlarını araşdırmaq, istehlak bazasının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarını elmi cəhətdən qiymətləndirmək, ümumi prosesin gedişi baxımından konkret nəticə və təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Ərazimizin 20 faizinin erməni vandalları tərəfindən 30 ilə yaxın dövrdə işğalda saxlanılmasına baxmayaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə uğurla həyata keçirilən regional inkişaf proqramları, habelə kənd təsərrüfatının inkişafı və kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı, xammal və qida bazarlarının tənzimlənməsi üzrə dövlət proqramlarının qəbulu, tənzimləmə tədbirləri, iqtisadi mexanizm elementlərini çətin iqtisadi şərtlərə və dəyişikliklərin məqsədyönlü təbiətinə uyğunlaşdıraraq iqtisadiyyatın aqrar sahədəki vəziyyəti xeyli yaxşılaşdırdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” sözügedən istiqamətlər üzrə strateji məqsəd və hədəfləri, nəzərdə tutulan tədbirlərin qiymətləndirmə və maliyyələşdirmə mexanizmlərini müəyyən edir.

Bu baxımdan iqtisadi mexanizmin transformasiyasına nəzəri və metodoloji yanaşmaların inkişafı, eyni zamanda ölkə səviyyəsində fəaliyyət xüsusiyyətlərinin müəyyənəşdirilməsi aqrar sahədə istehlak bazasının fəaliyyətinin iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsi məsələləri müasir dövrdə çox aktualdır və yüksək nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Məhz buna görə də tədqiq olunan mövzunun aktuallığına heç bir şübhə yeri qalmır.

Problemin işlənmə dərəcəsinə gəldikdə isə qeyd olunmalıdır ki, son dövrlərdə aqrar sahənin iqtisadi mexanizminin inkişafı və fəaliyyətinin səmərəliliyinin müxtəlif problemləri bir çox alimlərin tədqiqat mövzusu olmuşdur. Aqrar sahənin, həmçinin istehlak bazasının və onun iqtisadi mexanizminin ayrı-ayrı elementləri ilə əlaqəli inkişafı problemləri yerli iqtisadçı alimlərdən Z.Ə.Səmədzadə [38,98], E.A.Quliyev [78,79,80], B.X.Ataşov [32,33,34], E.R.İbrahimov [52], İ.H.İbrahimov [53,56], S.V.Salahov [95,96], İ.H.Aliyev [28,29,30],

V.H.Abbasov [26,27], H.A.Xəlilov [51], R.Balayev [39], M.C.Hüseynov [48,49], T.N.Əliyev [45], A.F.Abbasov [24], A.E.Quliyeva [73,74], F.F.Fikrətəzadə [46], E.M.Hacızadə [47], E.Y.Məmmədov [85,86], N.H. Əhmədov [41], Ə.Ç.Verdiyev [101], A.H.Əliyeva [43], xarici iqtisadçı alimlərdən N.A.Borxunov [109], Z.K.Qerasimova [120], M.Q.Lapaeva [138], N.İ.Lukaşev [140], E.S.Maskin [144], V.V.Maslova [145,146], A.S.Narinbayeva [150], P.Q.Nikolenko [151], D.A.Polzikov [156], A.B.Smirnov [163], L.B.Sulpovar [166], A.E.Çusova [177], L.B.Sçastlivçevz [167], N.N.Tereşenko [170,171] və bir sıra digərlərinin əsərlərində araşdırılmışdır.

Bu müəlliflərin əsərləri tədqiqatın nəzəri əsasını təşkil etmişdir. Eyni zamanda, müasir kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı inkişaf tələblərinə cavab verən istehlak bazarının səmərəli iqtisadi mexanizmin formalaşdırılmasına dair bir sıra nəzəri-metodoloji və elmi-praktik məsələlərin tədqiqinə günümüzün tələbləri səviyyəsinə uyğun olaraq ehtiyac duyulur. Tədqiqat mövzusunun seçilməsi məhz bu zərurətdən irəli gəlmişdir.

Ölkəmizin gələcək iqtisadi inkişafı baxımından işğaldan azad edilmiş ərazilərin təbii ehtiyatları, xüsusilə də kənd təsərrüfatı potensialı mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu ərazilərin potensialı çox yüksəkdir. Baxmayaraq ki, işğalçılar 30 il ərzində bu ərazilərdə hər şeyi məhv edib, amma bu torpaqların hər qarışı bizim sərvətimizdir. Gözəl təbiəti, yeraltı və yerüstü resursları olan Qarabağ torpaqlarının iqtisadiyyatımıza böyük dividendlər gətirəcəyi şübhəsizdir. Təbii ki, quruculuq işləri həyata keçiriləndən, insanlar o torpaqlara qayıtdıqdan, torpaqların əkilib-becərilməsindən, sosial-iqtisadi infrastrukturun yaradılmasından sonra biz həmin bölgələrin inkişafımıza nə qədər böyük təkan verəcəyinin, müsbət təsir göstərəcəyinin şahidi olacağıq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı aqrar sahədə istehlak bazarının davamlı inkişafını və idarə edilməsini təmin edən istehsal, emal, ticarət və infrastruktur xidməti müəssisə və təşkilatlarıdır. Tədqiqatın predmetini isə aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin fəaliyyəti prosesində ortaya çıxan təşkilati-iqtisadi münasibətlər, tənzimləmə metodları, prinsiplər və qanunauyğunluqlar təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının

məqsədi ölkənin aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə nəzəri və metodoloji müddəaların əsaslandırılması və inkişafı əsasında, aqrar-ərzaq bazarının davamlı inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı nəzəri və praktiki təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun sayılır:

- aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin tədqiqinin nəzəri-metodoloji problemlərini araşdırmaq əsasında bu sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin məzmun elementləri və mahiyyətini aşkarlamaq;

- aqrar sahədə istehlak bazarına dair mövcud konsepsiyalar və nəzəriyyələri tədqiq etmək;

- aqrar sahədə istehlak bazarının infrastrukturunun formalaşması zəruriliyini əsaslandırmaq və inkişafı xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

- aqrar sahədə istehlak bazarının inkişafı və əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatı məsələlərini araşdırmaq;

- aqrar sahədə istehlak bazarının formalaşmasının zəruriliyi və mövcud durumun təhlili və qiymətləndirilməsini aparmaq;

- aqrar sahədə istehlak bazarının formalaşmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanlarını tədqiq etmək;

- aqrar sahədə istehlak bazarının makroiqtisadi tənzimlənməsi məsələlərini qiymət siyasəti, vergi mexanizmini araşdırmaq, istehlak bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət tənzimlənməsi mexanizmlərini tədqiq etmək, istehlak bazarının və sahibkarlığın qiymət mexanizmi ilə dəstəklənməsi yollarını müəyyənləşdirmək;

- aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin tənzimlənməsi vasitələrindən, o cümlədən kreditdən, sığortadan, eləcə də investisiyalardan səmərəli istifadənin yollarını araşdırmaq;

- aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi problemlərini tədqiq etmək, aqrar-ərzaq məhsullarının idxalı və ixracının dövlət dəstəklənməsini təhlil etmək;

- aqrar sahədə istehlak bazarı məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi imkanlarını və xarici bazara çıxışının istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırılmasını təmin edən aqrar sahənin istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri kimi dövlət dəstəyinin yaxşılaşdırılması və yaşıl aqrar-ərzaq təchizatı zəncirlərinin tətbiqi və idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi metodikasına dair və s. təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyanın nəzəri, metodoloji və praktiki müddəaları aqrar sahədə iqtisadi mexanizmin fəaliyyətinə bütöv təsəvvür yaratmağa imkan verən sistemli, məntiqi və dialektik yanaşmaların birgə tətbiqinə əsaslanır.

Tədqiqat zamanı ümumiyyətlə sistemli yanaşma və təhlil, qruplaşdırma və müqayisə, ekspert qiymətləndirmə və müşahidə, iqtisadi-statistik, korrelyasiya-reqressiya təhlili, təşkilati və qrafik modelləşdirmə kimi tanınmış elmi araşdırma metodlarından kompleks şəkildə istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsası yerli və xarici alimlərin iqtisadi mexanizm, normativ-qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikası və onun subyektlərinin səlahiyyətli orqanlarının proqram sənədləri, iqtisadi mexanizm alətlərinin istifadəsini tənzimləyən tədqiqat sahəsində fundamental işləmələrdir. Əsas tədqiqat bazası aqrar sahədəki elm və təhsil müəssisələrinin materialları, alimlərinin əsərləridir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

1. “İqtisadi mexanizm” anlayışının əsas elementlərinin müəyyən vasitələr dəsti kimi nəzərdən keçirilmiş, iqtisadi sistemdə rolu müəyyənləşdirilmiş, aqrar sahədə istehlak bazarına dair mövcud konsepsiyalar və nəzəriyyələrə diqqət yetirilmiş, aqrar istehlak bazarının infrastrukturunun formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri tədqiq edilmiş, bu istiqamətdə lazımi şərait yaratmağın mümkünlüyü sübuta yetirilmişdir.

2. Aqrar sahədə istehlak bazarının mövcud durumu təhlil edilmiş, problemləli məqamları və istehlak bazarının formalaşması kontekstində mütərəqqi fəaliyyət alətləri müəyyənləşdirilməklə, xarici ölkələrin aqrar istehlak bazarına dair müasir iqtisadi mexanizm modellərinin təcrübəsi təhlil edilmiş və tətbiqi imkanları göstərilmişdir;

3. Aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin səmərəli iqtisadi tənzimləmə alətləri və üsulları müəyyənləşdirilmiş, qiymət siyasəti və vergi mexanizminin əsas xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmış, aqrar sahibkarlığın dəstəklənməsində qiymət mexanizminin rolu və əhəmiyyəti əsaslandırılmış buna yönəlik qiymət mexanizminin tənzimlənməsi istiqamətləri göstərilmişdir;

4. Aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi tənzimlənməsi və inkişafı istiqamətində kreditləşdirilmə mexanizminin mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş, kreditləşdirmənin aparılması üzrə beynəlxalq təcrübə araşdırılaraq səmərəli variantların ölkəmizdə tətbiqi imkanları göstərilmişdir;

5. Aqrar sahədə istehlak bazarının inkişafında sığorta mexanizminin yeri, ondan istifadə yolları, eləcə də beynəlxalq təcrübə tədqiq edilmiş, sığortanın geniş tətbiqinin zəruriliyi əsaslandırılmış, investisiyalardan səmərəli istifadənin əhəmiyyəti və tətbiqinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir;

6. Əsas növ aqrar-ərzaq məhsulları üzrə ixracın təşviqi və dəstəklənməsinin təhlili aparılmış, aqrar sahə istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi imkanları və məhsullarının beynəlxalq istehlak bazarına çıxışının istiqamətlərinin işlənib hazırlanmışdır;

7. Aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminə dövlət dəstəyinin yaxşılaşdırılması istiqaməti kimi yaşıl aqrar-ərzaq təchizatı zəncirlərinin tətbiqi və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi yolları göstərilmiş, yaşıl aqrar ərzaq təhcizatı zəncirinin inkişafı istiqamətində aqrar sahə klasterlərinin zəruriliyi və inkişafı istiqamətləri əsaslandırılmış və dəyərli təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair nəzəri və metodoloji müddəaların və praktik tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir. Dissertasiyanın elmi yeniliyini səciyyələndirən ən əhəmiyyətli bunlardır:

- ilk dəfə aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin tədqiqinin nəzəri-metodoloji cəhətləri ümümləşdirilərək aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin məzmun elementləri və mahiyyəti müəyyən edilmişdir;

- aqrar sahədə istehlak bazarına dair mövcud konsepsiyalar və nəzəriyyələr ümumiləşdirilmiş, onlardan istifadə məqamları müəyyənləşdirilmişdir;

- aqrar sahədə istehlak bazarının infrastrukturunun formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir;

- aqrar sahədə istehlak bazarının inkişafı və əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatı məsələləri tədqiq edilmiş, istehlak bazarının mövcud durumunun təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmışdır;

- istehlak bazarının formalaşmasının zəruriliyi əsaslandırılmış, aqrar sahədə istehlak bazarının mövcud durumunun təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmış, istehlak bazarının formalaşmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanları müəyyən edilmişdir;

- aqrar sahədə istehlak bazarının makroiqtisadi tənzimlənməsi məsələləri, qiymət siyasəti və vergi mexanizmi araşdırılmış, istehlak bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət tənzimlənməsi mexanizmləri təhlil edilmiş, istehlak bazarı və sahibkarlığın qiymət mexanizmi ilə dəstəklənməsi yolları müəyyənləşdirilmiş və qiymət mexanizmindən istifadə modeli verilmişdir;

- aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin tənzimlənməsi vasitələrindən, o cümlədən kreditdən, sığortadan, eləcə də investisiyalardan istifadənin səmərəliliyi əsaslandırılmış, konkret nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür;

- aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi problemləri araşdırılmış, aqrar-ərzaq məhsullarının idxalı və ixracının dövlət dəstəklənməsi təhlil edilmiş, istehlak bazarı məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi imkanları və xarici bazara çıxışının istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- kənd təsərrüfatı istehsalının stimullaşdırılmasını təmin edən aqrar sahənin istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri kimi dövlət dəstəyinin yaxşılaşdırılması əsaslandırılmış, yaşıl aqrar-ərzaq təchizatı zəncirlərinin tətbiqi və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə dair rəqabət qabiliyyəti modeli hazırlanmış, yaşıl aqrar ərzaq təhcizatı zəncirinin inkişafı istiqamətində aqrar sahə klasterləri yaratmaq və inkişaf etdirmək istiqamətləri barədə təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri

əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatın gedişində alınmış nəzəri-metodoloji müddəalar və kompleks əməli tədbirlər respublika iqtisadiyyatının aqrar sahəsinin istehlak bazarında əhaliyə keyfiyyətli ərzaq məhsullarının satışının yaxşılaşdırılmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlik dövlət siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasına imkan verə bilər.

Aqrar sahədə istehlak malları bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə hazırlanmış konkret təklif və tövsiyələrdən respublikanın istər makro, istərsə də mikroiqtisadi səviyyələrində istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti aqrar sahənin inkişafı üçün məqsədli iqtisadi proqramlar hazırlanarkən respublika və regional icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən iqtisadi mexanizmin təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələrin tətbiqi imkanları ilə bağlıdır.

İqtisadi mexanizmin səmərəsini qiymətləndirmək üçün təklif olunan metodika və təqdim olunan göstəricilər sistemi aqrar-sənaye kompleksinin respublika və regional səviyyədə idarəetmə orqanları tərəfindən qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarını və qəbul edilmiş proqram tədbirlərini tənzimləmək üçün istifadə edilə bilər. Topdansatış-bölgü mərkəzlərinin təşkili üçün hazırlanmış model aqrar bazarın tərəfdaşları, xüsusən də kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün öz fəaliyyətlərinin rentabelliğini artırmaq məqsədilə əlverişli şərait yaratmağa imkan verə bilər.

Dissertasiyanın müəyyən elmi nəticələri tədqiqat müəssisələrinin əməkdaşları tərəfindən istifadə oluna bilər, eyni zamanda öz tətbiqini iqtisadi yönümlü universitetlərin də uyğun fənnlərin tədrisi prosesində yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında, mütəxəssislərin yenidən hazırlanmasında və ixtisas artırılmasında tapa bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas məzmunu ümumi həcmi 10 çap vərəqindən çox olan nəşr edilmiş 18 elmi məqalələrdə və 5 tezislərdə öz əksini tapmışdır. Bunlardan Azərbaycanın və xarici ölkələrin nüfuzlu jurnallarında çapdan çıxmış “Факторы, обуславливающие повышение экономической эффективности в аграрной сфере” (Moskva, 2016), “Aqrar sahənin inkişafının prioritet istiqamətləri” (Bakı, 2017), “Особенности формирования цен в аграр-

ной сфере” (Austria, Vienna 2017), “Aqrar sahədə yerli istehsalın artırılması istiqamətləri” (Bakı, 2017), “İstehlak malları bazarının formalaşmasına sistemli yanaşmanın prinsipləri” (Bakı, 2017), “Aqrar istehlak bazarının iqtisadi tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri” (Bakı, 2017), “Aqrar istehlak bazarının inkişaf problemləri” (Bakı, 2018), “Aqrar istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin formalaşması və inkişafının elmi-nəzəri əsasları” (Bakı, 2018), “İstehlak bazarının inkişafının iqtisadi müayinəsinə metodoloji yanaşma” (Bakı, 2018), “Aqrar sektorun iqtisadi mexanizminin formalaşması və fəaliyyətində xarici təcrübə” (Bakı, 2019), “Aqrar sahədə istehlak bazarının inkişafı və onun genişləndirilməsi istiqamətləri” (Bakı, 2019), “Barriers and Drivers of the Implementation and Management of Green Agri-Food Supply Chainsin Azerbaijan” (Лондон, 2020), “Формирование и особенности развития аграрного продовольственного рынка Азербайджана” (Belqorod, 2020), “Ценовой механизм обеспечения конкурентоспособности экспортно-импортных операций” (Manchester, Great Britain 2020), “Комплексная оценка факторов, определяющих динамику цен на агропродовольственном рынке” (Kiev, 2021), “Aqrar sahədə iqtisadi mexanizmin inteqral göstəricilərinin müəyyən edilməsinin metodoloji məsələləri” (Bakı, 2021), “Müasir şəraitdə aqrar sahə risklərinin sığorta mexanizminin tətbiqi xüsusiyyətləri” (Bakı, 2021), “Aqrar sahədə mövcud investisiya potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi” (Bakı, 2021) adlı məqalələri, həmçinin “Aqrar-ərzaq bazarının səmərəli fəaliyyətində inteqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi istiqamətləri” (Bakı, 2017), “Müasir şəraitdə aqrar-ərzaq sektorunda istehsal-iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi yolları” (Bakı, 2018), Aqrar sahədə istehlak bazarının dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi (Bakı, 2018), “Пути обеспечения потребительского рынка Азербайджана агропродовольственными товарами” (г.Полтава, 2020), “Необходимость и направления облегчения доступа аграрных производителей на международный потребительский рынок” (г. Рим, Италия 2021) adlı beynəlxalq konfransların materiallarında dərc olunmuş tezisləri göstərmək olar.

Dissertasiya işinin ayrı-ayrı müddəaları Azərbaycan Koooperasiya Universitetinin uyğun fənlərin tədrisi prosesində köməkçi material kimi istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri tətbiq üçün Consulting and Supply Services MMC tərəfindən qəbul edilmişdir (№-13. 2.09. 2021-ci il tarixli arayış).

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi mündəricat, giriş (21643 işarə), 5 fəsildən (I fəsil – 79978 işarə, II fəsil – 64109 işarə, III fəsil – 68915 işarə, IV fəsil – 81073 işarə, V fəsil – 85044 işarə), nəticə (19612) və istifadə edilmiş 237 adda ədəbiyyat siyahısından (32408 işarə) ibarət olmaqla işin ümumi həcmi 276 səhifədən (456401 işarə) ibarətdir. Cədvəllər, şəkillər, sxemlər, ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla işin ümumi həcmi 420374 işarədir. Dissertasiyada mətdaxili 43 cədvəl, 5 şəkil, 3 sxem və 21 qrafik yer almışdır.

İŞİN QISA İCMALI

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekti və predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeşiyası və tətbiqi, işin ümumi həcmi barədə ətraflı şərh verilmişdir.

“Aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin tədqiqinin nəzəri-metodoloji problemləri” adlanan birinci fəsildə aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin məzmun elementləri onların mahiyyəti, müxtəlif elmi baxışları təhlil edilir, ona yanaşmanın və təkamülünün obyektiv zəruriliyi araşdırılır, iqtisadi sistemdə rolu müəyyənləşdirərək, onlardan hər birinin müəyyən vəsifələr dəstinə malik olan əsas elementlərinə və aqrar sahədə istehlak bazarına dair mövcud konsepsiyalar və nəzəriyyələrə baxışları ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilmiş, aqrar sahədə istehlak bazarının infrastrukturu

turunun formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri həm də dövlət tənzimləməsinin onun əsas elementlərinə təsir imkanları araşdırılmışdır.

"İqtisadi mexanizm" konsepsiyası kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı ilə məşğul olan alimlər tərəfindən ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilmiş və belə qənaətə gəlinmişdir ki, iqtisadi mexanizm kənd təsərrüfatının fəaliyyətini təmin edən, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan qiymət, büdcə, kredit, vergi, sığorta və gömrük-tarif altsistemlərinin məcmusundan ibarətdir. Bu mexanizmlər istehlak bazarının davamlı inkişafına və səmərəli fəaliyyətinə mane olan problemlərin həllində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır.

Tədqiqatımız göstərir ki, hazırda iqtisadi mexanizmin alt sistemləri aqrar bazarın subyektləri arasında əlaqələrin tənzimlənməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Altsistemlərin hər birində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarının və aqrar-sənaye kompleksində maliyyə-iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərmək və paritetliyi təmin etmək üçün kifayət qədər rıçaqlar mövcuddur. Əgər nəzərə alsaq ki, mövcud şəraitdə iqtisadi mexanizmin əsas vəzifəsi istehlak bazarında qida təhlükəsizliyinin və idxal əvəzlənməsini təmin etməkdir, onda iqtisadi mexanizmlərə diqqətlə yanaşma vacibliyi qənaətinə gəlmiş olarıq.

Aqrar sahədə istehlak bazarının araşdırılması hər bir aqrar istehsal müəssisəsindən, istər aqrar sahə istehsalçılarından, istərsə də onun ticari vasitəçilərindən, bir tərəfdən çevikliyin və obyektiv bazar amilləri üzrə fəaliyyətə uyğunlaşmaq qabiliyyətinin, digər tərəfdən isə müxtəlif kompleks araşdırma metodlarının köməyi ilə onlara məqsədmüvafiq təsir metodlarının araşdırılmasını tələb edir¹.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, müasir istehlak bazarı maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsinə və əmtəə istehsalçılarının fəaliyyətinin genişləndilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərərək istehsal və istehlak xarakterli tələbatın ödənilməsinə imkan yaradır. Nəticədə, kommersiya firmaları tərəfindən yeni innovasiya texnologiyalarının tətbiqinə və tədavül xərclərinin aşağı salınmasına nail olunmaqla istehsal edilən istehlak mallarının keyfiyyəti yüksəlir².

---

¹ Aqrar istehsal strukturunun diversifikasiyası (Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun misalında) / M.C.Hüseynov, V.T.Əmrahov, A.M.Qasimov, A.F.Həsənov, N.A.Nərimanov. – Bakı, Elmin İnkişafı Fondu, – 2016, – 168 səh.

² Əhmədov, N.H. Azərbaycanda keçid iqtisadiyyatı şəraitində istehlak bazarının

Əhalinin həyatı fəaliyyətinin təmin edilməsində istehlak bazarının xüsusi çəkisi və rolu olduqca yüksəkdir. İstehlak bazarı vasitəsilə mal və xidmətlərə tələb və onların təklifinin bazar tarazlığı təmin edilir. Hər hansı bir istehlak bazarının formalaşması və fəaliyyəti istehsalçı və istehlakçı, tələb və istehlak arasında əlaqənin strukturundan, gəlirlərin strukturundan və istehlak xüsusiyyətlərindən, gəlirlərdə əmanətlərin payından və s. asılıdır.

E.Y.Məmmədovun fikrincə, *“istehlak bazarı sistemli yanaşma baxımından alt sistem rolunu oynayan nisbətən müstəqil elementlər dəstini (ərzaq və qeyri-ərzaq malları bazarı, iaşə bazarı, xidmət bazarı və s.) özündə ehtiva edir. Elementlərin xassəsi onların sistemdə yerini müəyyən edir və müvafiq funksiyalarda (bazarın funksiyaları) reallaşdırılır”*³.

İqtisadi tədqiqatlarda müxtəlif müəlliflər tərəfindən istehlak bazarının mahiyyətinin təfsirinə, onun fəaliyyət qanunauyğunluqlarına və inkişaf amillərinin müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif konseptual yanaşmalar mövcuddur. Bizim fikrimizcə, istehlak bazarı ərzaq və qeyri-ərzaq məhsullarının və şəxsi istehlak əsasında ödənişli xidmətlərin satıcılarının və istehlakçıların arasında və inzibati-ərazi vahidlərinin sərhədləri daxilində yaranan iqtisadi əlaqələrin məcmusu kimi nəzərdən keçirilməlidir.

İstehlak bazarının funksiyaları ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır:

- əhalinin müxtəlif tələbatlarının (son istehlakçılar kimi) əmtə-pul mübadiləsi zamanı alınmış mal və xidmətlərlə təmin edir;
- tələb və təklifə, malların maya dəyərində əsaslanan qiymətləri formalaşdırır və tənzimləyir;
- ölkə iqtisadiyyatının regionları və sahələri arasında istehsal və istehlak uyğunsuzluqlarını tənzimləyir;
- tələb və təklifin həcmi və strukturunu balanslaşdırır;
- malların və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onların istehsal xərclərinin azaldılması üçün elmi-texniki tərəqqinin təbiiqi

---

formalaşması problemləri / İqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. / – Bakı, 2006, – 48 s.

³ Məmmədov. E.Y. İstehlak bazarının idarə edilməsi. Dərslik // E.Y.Məmmədov. – Bakı: İqtisad Universiteti, – 2019. – 204 səh.

yolu ilə iqtisadiyyatın və istehsalın inkişafını stimullaşdırır;

- təsərrüfat subyektlərinə malların və xidmətlərin cari qiymətləri, çeşidləri, keyfiyyəti barədə məlumat verir;

- istehlak bazarında daha qabaqcıl və rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin inkişafına rəvac verir.

İstehlak bazarının yuxarıda göstərilən funksiyalarının həyata keçirilməsi onun formalaşmasına və inkişafına təsir göstərən bir sıra amillərdən asılıdır.

Bütün amillər arasında aşağıdakılar ən vacib hesab olunur:

1) Əhalinin tələbatı. C.Helbreytin şərhinə görə, ən yaxşı iqtisadi sistemdə “...*insanlar onların daha çox ehtiyacı olduqları ilə maksimum dərəcədə təmin edilir...*”⁴. Bu müddəanın əsasında belə bir nəticə çıxara bilərik ki, bütün sosial sistemlərin inkişaf mənbəyi təkrar istehsal prosesinin ilkin şərti və son nəticəsi kimi çıxış edən ayrıca fərdin ehtiyacları və onların ödənilməsi üzrə onun fəaliyyətidir. Buna görə də istehlak bazarının formalaşmasına və inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biri olan fərdi şəxslərin ehtiyaclarını müəyyən etmək lazımdır.

2) Əhalinin həyat səviyyəsi. Bu amil istehlak bazarında dəyişikliklərin təbiəti və istiqamətini müəyyənləşdirərək, əhalinin müxtəlif qrupları üçün sosial nəticələrin qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Nəticədə istehlak bazarında fəaliyyət göstərən tələb qanunun qiymətin funksiyası deyil, həyat səviyyəsinin funksiyası kimi qəbul edilməsi ehtimal edilir: $C = f(S_h)$.

Bu müddəə əsasında istehlak bazarının formalaşması və uğurlu inkişafı üçün əhalinin gəlirlərini artırmaq və onların diferensiallaşdırılmasını azaltmaq üçün şərait yaratmaq lazımdır.

3) Daxili bazarda istehlak mallarının istehsalının inkişafı. Bir tərəfdən istehlak bazarında müəyyən bir ölçü, tərkib və quruluşu ilə əmtəə təklifi formalaşır. Digər tərəfdən, yeni iş yerlərinin yaradılması təmin edilir, əhalinin gəlirlərinin artması və ödəmə qabiliyyətli tələb stimullaşdırılır.

4) İstehlak mallarının idxalı. İstehlak bazarının tarazlığı bir yerli

---

⁴ Гэлбрейт, Дж.К. Экономические теории и цели общества / Дж.К. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, –1979. – 480 с.

istehsal hesabına deyil, ümumi əmtəə dövriyyəsinə nisbətən idxalın miqdar və strukturunda balansın əldə edilməsi hesabına əldə edilir.

5) İstehlak bazarının infrastrukturunun inkişafı. İnfrastruktur istehlak bazarının subyektləri, onun struktur elementləri arasında malların son istifadəçiyə çatdırılmasını təşviq etməklə, həm də davamlı təkrar istehsal prosesini təmin etməklə qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək məqsədilə nəzərdə tutulmuşdur.

Qənaətimizə görə, istehlak bazarının müəyyən inkişafı şəraitində hər bir amillər qrupunun inkişaf meylləri və xüsusiyyətlərinin təhlili, hər bir ayrıca amilin fəaliyyət dərəcəsinin və istiqamətinin müəyyən edilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında bazar infrastrukturunun formalaşması mühüm rol oynayır, infrastruktur maddi istehsalın səmərəli təşkilində, məhsul istehsalının artırılmasında, itkilərin qarşısının alınmasında, keyfiyyətin təmin edilməsində, təsərrüfat subyektlərinin normal fəaliyyət göstərməsində, istehsalçı və istehlakçı arasında əmtəə dövriyyəsinin sürətləndirilməsində, iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində və bütün bunların kontekstində yekun nəticənin yüksək olmasında həlledici rola malikdir.

Müasir mərhələdə ərzaq istehlak bazarında bazar infrastrukturunun formalaşmasına və inkişafına əsas yanaşmalar aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- ərzaq məhsullarının elektron ticarət sisteminin inkişafı daxil olmaqla müasir informasiya təminatı sistemlərinin dəstəklənməsi;
- satış sistemində xərclərin azaldılması və yerli aqrobiznesin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün yerli istehsalçıların topdan ticarət müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təmin edilməsi;
- ərzaq fondlarının formalaşması və istifadəsi xərclərini minimuma endirmək üçün logistika sistemlərinin geniş tətbiq edilməsi;
- məhsulların istehsalını və satışını genişləndirmək məqsədi ilə əmtəə istehsalçıları və emal müəssisələrinin marketinq fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsi.

Hesab edirik ki, aqrar-ərzaq bazarında yüksək səviyyəli infrastrukturun: anbar və soyuducuları, kommunikasiya sistemlərini, sosial infrastruktur xidmətlərini, lizinq xidmətlərini yadadılması yerli istehsalçıların məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına və

əhalinin rifahın yaxşılaşdırılmasına xidmət edir.

Prof. İ.H.İbrahimov sahibkarlığın formalaşdığı şəraitdə aqrar-ərzaq bazarı infrastrukturun təşkili məsələlərinə düzgün olaraq maddi-texniki təchizat xidmətini, nəqliyyat xidmətini, aqrotexniki xidməti, aqrokimyəvi və bitki mühafizəsi xidmətini, maliyyə xidmətini, marketinq xidmətini, damazlıq xidmətini, baytarlıq xidmətini, suvarma xidmətini, informasiya və məsləhət xidmətini aid edir⁵.

Regionlararası səmərəli ərzaq əlaqələrinin formalaşması və yerli ticarət-nəqliyyat altkompleksinin dünya ticarət sisteminə inteqrasiyasına, həmçinin beynəlxalq tələblərə və ölkə qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına əsaslanaraq, mövcud infrastrukturun texnoloji yenilənməsinin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu problemi həll etmək üçün aşağıdakı tədbirlərin reallaşdırılmasını lazım bilirik:

- topdansatış ərzaq bazarının infrastrukturunun bütün iştirakçıları və təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi əlaqələrin formalaşdırılması və tənzimlənməsi üzrə vahid normativ-hüquqi bazanın yaradılması;

- bütün bazar iştirakçılarının maraqlarının harmonik birləşməsinə əsaslanmaqla dövlət orqanları tərəfindən tənzimlənən ərzaq, maliyyə və informasiya axınlarının hərəkət sisteminin təşkil edilməsi;

- dövlət tənzimlənməsini tələb edən müəyyən fəaliyyət növlərinin sığortalanması və lisenziyalaşdırılması.

“Aqrar sahədə istehlak bazarının mövcud durumunun təhlili və qiymətləndirilməsi” adlı ikinci fəsildə aqrar sahədə istehlak bazarının inkişafı və əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatı məsələləri araşdırılmış, aqrar sahədə istehlak bazarının formalaşması zəruriliyi, bu sahədə mövcud olan beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş və mövcud durumunun təhlili aparılmış və qiymətləndirilmişdir.

Ölkədə hər hansı bir yerli bazarın təhlilini aparmaq, bazarın səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəmin yaradır. Bu təhlil uzun və qısa müddətli perspektivdə bazarın vəziyyətinin planlaşdırılması və

---

⁵ İbrahimov, İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Monoqrafiya / İ.H.İbrahimov. – Bakı: – 2016. – 655 s.

proqnozlaşdırılması üçün bazara makro və mikro mühitin təsirinin, yerli istehsal təklifinin, əmtəə ixtisaslaşmasının təhlilinin və bazarın rəqabətli mövqeyindən irəli gələn inkişaf qanunauyğunluqlarının mərhələli araşdırılmasını nəzərdə tutur.

İstehlak bazarının vəziyyəti və inkişafının qiymətləndirilməsinin aparılması mürəkkəb bir quruluşa malikdir, ancaq zəruridir.

Son illər Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Bu da ölkə əhalisinin ərzaq təminatı probleminin həllində önəmli rol oynayır.

Ərzaq təminatı hər bir dövlətin bütövlükdə milli və iqtisadi təhlükəsizliyin tərkib hissəsidir. Belə ki, ərzaq təminatı ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə sıx bağlıdır. Buna görə də aqrar-sənaye istehsalının inkişafı və əhalinin fizioloji normalara uyğun qida məhsulları ilə təminatı ölkənin ən vacib problemlərindən biridir.

Ərzaqla özünü təminat dedikdə, istənilən anda təhlükəsiz və keyfiyyət, kəmiyyət baxımından lazımı həcmdə ərzağın fiziki mövcudluğu başa düşülür.

Aşağıdakı cədvəl 1-də əhalinin bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarına olan ehtiyacının ödənilməsi barədə məlumat verilmişdir.

Cədvəl 1. Azərbaycan əhalisinin 2010 – 2020-ci illərdə bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları ilə özünü təminatmə səviyyəsi (faizlə)

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Buğda	48,9	54,8	52,9	58,1	64,8	57,2	57,1
Paxlalar	65,8	69,3	68,4	73,7	72,0	76,1	60,3
Kartof	100,5	89,1	85,5	89,2	90,8	87,8	90,6
Bütün növ tərəvəz	97,6	103,4	105,4	115,2	115,0	112,0	110,4
Pomidor		113,7	119,0	130,9	138,0	132,5	131,0
Bostan məhsulları	100,0	100,0	100,2	100,2	99,7	100,8	100,8
Meyvə və giləmeyvə	107,9	113,7	116,4	122,4	123,2	123,1	116,3
Qoz və fındıq		132,5	141,9	152,9	130,0	138,2	138,0
Nar		103,7	105,2	104,5	106,3	110,7	112,0
Üzüm	90,4	93,1	89,2	93,4	92,5	94,3	95,8
Bütün növ ət və ət məh.	87,7	94,7	87,9	84,7	82,7	82,5	84,5
Süd və süd məhsulları	70,4	84,3	87,7	86,1	86,7	86,3	83,5
Yumurta	97,9	99,7	98,8	100,5	101,5	101,8	100,0
Balıq və balıq məhsulları	76,6	77,6	82,3	81,2	83,1	82,2	81,7

Mənbə: [222] www.azstat.org. Azərbaycanın ərzaq balansları. Bakı, 2021, s. 75,79.

Cədvəldən göründüyü kimi, bəzi ərzaq məhsulları ilə özünütəminatməni qənaətləndirici hesab etmək olmaz. Belə ki, 2020-ci ildə respublikada buğda, paxlalılar, üzüm, bütün növ ət və ət məhsulları, süd və süd məhsulları, balıq və balıq məhsulları üzrə özünütəminatmə səviyyəsi təmin edilməmişdir, digər məhsulların göstəricilərindən aydın olur ki, əvvəlki illərlə müqayisədə 2020-ci ildə özünütəminatmə səviyyəsi göstəricilərində artım qeydə alınmışdır [11, s. 126].

Mal əti və süd məhsullarına olan tələbatın az qismi idxaldan asılı olsada, quşçuluğun və heyvandarlığın yemə olan tələbatının bir hissəsi idxal hesabına təmin edilir. Bu da ölkə ərazisində bəslənən heyvanların yemini xarici valyutadan asılı edir.

2 sayılı cədvəlin məlumatlarından aydın olur ki, 2010-2020-ci illərdə dənli bitkilərin, südün və quş ətinin idxaldan asılılıq səviyyəsi hələ də yüksək olaraq qalır.

Cədvəl 2. 2010-2020- ci illər ərzində Azərbaycanın müəyyən növ ərzaq məhsulları üzrə idxaldan asılılıq səviyyəsi (faizlə)

Məhsulun adı	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dənli bitkilər	43,5	35,5	36,5	33,7	25,9	32,7	31,9
Kartof	6,8	14,8	18,1	16,5	9,2	12,2	9,4
Bütün növ tərəvəzlər	7,0	3,4	5,1	3,8	-	-	-
Meyvə və giləmeyvə	22,4	9,6	12,6	12,7	-	-	-
Süd	29,6	16,0	12,6	14,6	13,3	13,7	16,5
Mal əti	5,5	8,8	6,6	13,8	14,9	13,9	12,6
Qoyun əti	0,3	0,7	1,3	2,4	11,9	2,4	2,7
Quş əti	29,8	1,4	20,9	20,5	24,1	25,4	21,0
Yumurta	2,1	0,3	1,2	0,0	-	-	-

Mənbə: [222]. www.azstat.org – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi web ünvanı

Cədvəlin məlumatlarından aydın olur ki, 2018, 2019 və 2020 -ci illərdə ölkə əhalisi bütün növ tərəvəzlər, meyvə və giləmeyvələr və yumurta istisna olmaqla digər növ ərzaq məhsulları üzrə idxaldan müəyyən qədər asılılıq olub.

Bu gün dünyada sağlam qida rasionu və kalorililiyi aktual olduğuna görə ölkə əhalisinin idxaldan asılılığının azaldılması yerli istehsal hesabına keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi prioritet istiqamət olmalıdır. Bu istiqamətdə aparılan təhlillər və araşdırmalar balanslaşdırılmış qida rasionunun ekoloji təhlükəsizliyinə

yönəldilməlidir.

Bununla bağlı prof. B.X. Ataşovun fikri bizə maraqlı gəlir. O yazır: *“İnsanların sağlam həyat tərzinin təmin edilməsində, onların uzunömürlüliyinə şərait yaradılmasında istehsal olunan ərzaq məhsullarının kəmiyyət göstəriciləri ilə yanaşı keyfiyyət parametrləri də həlledici rol oynayır. Bu mənada istehlak olunan qida məhsullarının ekoloji cəhətdən təhlükəsiz olmasına dair milli strategiya həyata keçirilməlidir”*⁶.

Ölkənin iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən və bütünlükdə bazarın tutumuna təsir edən amillər əhalinin ərzaqla təminatda xüsusi əhəmiyyətə malikdir: ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin həcmi; adam başına ümumi məhsulun və milli gəlirin həcmi; ölkənin iqtisadi inkişaf tempi; qiymətin səviyyəsi; inflyasiya səviyyəsi; işsizlik səviyyəsi; kredit alma imkanı; ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu və s. iqtisadi göstəricilər aiddir.

Əhalinin gəlirlərinin aqrar-ərzaq məhsullarının həcminə təsirini təhlil etmək marketinq araşdırmaları nöqtəyi nəzərdən çox vacibdir.

Aqrar istehlak bazarının iqtisadi müayinəsi analitik problemlər kompleksini həll etməyə imkan verir.

Ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi əsasən yerli istehsalın artırılması, keyfiyyətinin yüksəldilməsi və idxaldan asılılıq səviyyəsinin azaldılması hesabına mümkündür. Odur ki, biz istehlak bazarı ilə ərzaq təhlükəsizliyi arasındakı əlaqələri təhlil etməklə, ticarətin məhsul istehsalının artırılması məsələlərinə təsirini müəyyən etmiş olarıq.

Əslində iqtisadi inkişafın sektoral tərkibindən təsirlənən istehlak bazarı məhsul istehsalı, qiymətlər, məşğulluq və dövlət büdcəsinin gəlirləri kimi əsas dəyişənlərə birbaşa təsir göstərir. Uzunmüddətli perspektivdə istehlak bazarının həmçinin rəqabət qabiliyyətinə, infrastrukturun inkişafına və marketinq kanallarının və paylayıcı şəbəkələrin genişlənməsinə təsir göstərir.

Hazırda Azərbaycanda istehlak bazarının həcmi 2015-2019-cu illər ərzində artmağa doğru meyil etmişdir. Belə ki, 2019-cu ildə 2015-

---

⁶ Ataşov, B.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri / B.X. Ataşov. – Bakı: Elm, – 2005. – 336 s.

ci illə müqayisədə istehlak bazarının həcmi 1,5 dəfəyə yaxın, o cümlədən pərakəndə ticarət dövriyyəsi 1,5 dəfədən çox, iaşə dövriyyəsi 1,55 dəfəyə yaxın, əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlərin həcmi isə 28% artmışdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3. Azərbaycanda istehlak bazarı üzrə əsas göstəricilər

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İstehlak bazarı - cəmi, mlrd. manatla	34,3	39,2	45,3	47,8	50,7	47,9
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	109,7	100,9	102,2	103,1	103,6	91,9
cəmi, faizlə	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
o cümlədən:						
pərakəndə ticarət dövriyyəsi	25,7	30,2	35,3	37,1	39,4	40,2
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	110,9	101,5	102,5	103,0	103,6	98,7
yekuna görə faizlə	75,0	77,0	77,8	77,7	77,7	83,9
iaşə dövriyyəsi	1,1	1,2	1,4	1,5	1,7	0,8
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	114,0	100,1	103,4	106,8	106,7	45,4
yekuna görə faizlə	3,2	3,1	3,1	3,2	3,3	1,7
əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər	7,5	7,8	8,6	9,1	9,6	7,0
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	105,1	98,9	101,2	103,0	103,1	72,1
yekuna görə faizlə	21,8	19,9	19,1	19,1	19,0	14,4

Mənbə: [23], [222]. Cədvəl AR DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Göründüyü kimi, 2020-ci ildə ölkəmizdə pandemiya səbəbindən istehlak bazarının həcmində azalma baş vermişdir. Belə ki, 2020-ci ildə COVID-19-la bağlı tətbiq edilmiş məhdudiyətlər səbəbindən istehlak bazarının həcmi 8,1%, o cümlədən pərakəndə ticarət dövriyyəsi 1,3%, iaşə dövriyyəsi 54,6%, əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlərin həcmi 27,9% azalmışdır.

İstehlak bazarının ÜDM-ə təsirini qiymətləndirmək üçün ÜDM-in, istehlak bazarının sahələrinin və bölgələr kontekstində ev təsərrüfatlarının istehlak səviyyəsinin asılılığının korrelyasiya təhlili aparılmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, istehlak bazarının inkişafı kənd təsərrüfatında istehsal həcminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Ölkənin və onun bölgələrdəki istehlak bazarına mənfi təsirləri azaltmaq üçün yerli icra hakimiyyəti orqanları, iri pərakəndə ticarət şəbəkələrinin satış maraqlarını nəzərə alaraq yerli istehsalçıları dəstəkləməyə, həmçinin inhisar əleyhinə tədbirləri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlərin

icrasına nəzarət mexanizmi gücləndirilməlidir.

“Aqrar sahədə istehlak bazarının makro iqtisadi tənzimlənməsi məsələləri” adlı üçüncü fəsilə aqrar sahədə istehlak bazarının dövlət tənzimləmə vasitələri qiymətlər, vergilər onların tətbiqi variantları bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi, eləcə də aqrar sahədə istehlak bazarının fəaliyyətinin qiymət tənzimlənməsi mexanizmləri araşdırılmış, dövlət dəstəyinin vacibliyi vurğulanmış, aqrar sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsində qiymət amilinin rolu, imkanları və əhəmiyyəti qiymətləndirilmiş, təkmil satış sisteminin səmərəli tətbiqi yolları araşdırılmışdır.

İstehlak bazarına dövlət tənzimləyici təsirinin əsas məqsədi bazar iştirakçılarının ehtiyaclarını və maraqlarını optimallaşdırmaqdan, fiskal, monetar, subsidiya siyasətinin stimullaşdırıcı təsirləri vasitəsilə aktivləşdirməkdən ibarətdir.

Müasir dövrdə aqrar istehlak bazarında iqtisadi əlaqələr tamamilə yeni prinsiplər əsasında formalaşdırıldığından onun hər bir mərhələsindən irəli gələn problemləri tənzimləməyə, həll etməyə zərurət yaranır. Bu problemlər aqrar istehlak bazarının daxili iqtisadi münasibətləri, aqrar istehlak bazarı ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasındakı iqtisadi əlaqələrini, aqrar istehlak bazarı müəssisələrinin təşkil formalarının təkmilləşməsini, onların ictimai birliklərinin yaranmasını, dövlət qurumları ilə olan əlaqələrinin mükəmməlləşməsini və sairə əhatə edir. Qiymət mexanizminin rolunun gücləndirilməsinin təmin olunması və bu problemin aqrar istehlak bazarı daxilində həyata keçirilməsi qiymətin əmələgəlmə mexanizminin ardıcılıqla təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Kənd təsərrüfatı məhsulunun “istehsalçı-istehlakçı” marşrutunun optimallaşdırılması da bu baxımdan əhəmiyyətlidir. Çünki aqrar sahədə marketing siyasətinin “ümumi istiqaməti... istehlak qiymətlərini məsrəflərə yaxınlaşdırmaq və istehsalçılar üçün sərfəli qiymətləri təmin etmək”dir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı ilə bağlı qeyd edilənləri yekunlaşdırıb, təkmil satış sisteminin, daha doğrusu, “istehsalçı-istehlakçı” mənafeələrinin balansını ehtiva edən sistemin formalaşması üçün aşağıdakı tədbirlərin reallaşmasını lazımlı hesab edirik:

- 1) Kənd təsərrüfatı məhsulları bazarı bəzi həlqələrində dövlət

tərəfindən qiymətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilsin. Soyuducu anbarlarda məhsulların saxlanması üçün müxtəlif ticarət nöqtələrində - yarmarkalarda, kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansasatış mərkəzlərində və pərakəndə satış yerlərində icarə və xidmət haqlarının maksimum məbləği dövlət tərəfindən müəyyən edilsin. Bu qiymətlər barədə ictimaiyyət və kənd təsərrüfatı istehsalçıları KİV-lər vasitəsilə məlumatlandırılınsın.

2) Aqrar məhsulların ölkədaxili və xarici bazarlara sərbəst çıxışına maneə olan müxtəlif bürokratik əngəllərin qarşısı ən sərt inzibati tədbirlərlə alınsın.

3) Aqrar istehsalçıların, xüsusilə, kiçik sahibkarların son istehlakçılara birbaşa çıxış imkanlarını artırmaq üçün kənd təsərrüfatı yarmarkalarının təşkili nümunəsi əsasında böyük sahələrdə ərazini bütövlükdə əhatə edə bilən aqrar satış köşkləri şəbəkəsinin yaradılması məqsədəuyğun olar. Köşklərin yaradılmasını yerli icra orqanları və bələdiyyələr təşkil edə bilər, onlarda icazə və xidmət haqlarının müəyyənləşməsini isə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olar. Köşklərin möhtəkir şəbəkəsinə çevrilməməsi üçün Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən fermerlərin müraciəti əsasında ünvanlı bölgüsü sistemi – hər bir köşkdə konkret fermer və ya onun nümayəndəsinin ticarətinə icazə verməyi nəzərdə tutan sistem yaradıla bilər. Virtual məlumat sistemi bu sferada lazımlı şəffaflığı da təmin edər.

4) Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrində, topdansasatış mərkəzlərində, mağazalar şəbəkəsində və s. də inhisarçılığının qarşısının alınması üçün, həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların mənafələrinə ciddi ziyan vuran inzibatçılığın qarşısını almaq üçün zəruri qanunverici bazanın yaradılması və ən sərt inzibati tədbirlərin həyata keçirilməsi olduqca əhəmiyyətli bir məsələdir.

Bütün bunlar aqrar-sənaye sistemində istehsal iqtisadi əlaqələrinin düzgün formalaşmasından və mütərəqqi tənzimlənmə rıçaqlarından bacarıqla istifadədən çox asılıdır.

Yuxarıda qeyd edilən bütün istiqamətlər öz növbəsində dövlətin tənzimləmə siyasətini həyata keçirmək üçün müəyyən iqtisadi mexanizmlərdən, vasitələrdən istifadə olunmasını tələb edir. İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində dövlət tənzimləmə siyasətinin qiymət,

pul-kredit, büdcə, vergi, sığorta, gümrük-tarif sistemi və s. kimi iqtisadi vasitələrindən sistem halında, kompleks şəkildə istifadə olunması istehlak bazarının davamlı inkişafına təkan verən əsas istiqamətlərdəndir.

Bunlarla yanaşı, respublikada aqrar istehlak bazarının inkişafında, iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində vergi münasibətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vergilər ilk növbədə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin ən mühüm amili və büdcə gəlirlərinin formalaşması mənbəyi kimi qiymətləndirilir, sahibkarlığın, zəif inkişaf etmiş ayrı-ayrı regionların iqtisadiyyatının dirçəldilməsində, dövlətin ixrac potensialının artırılmasında stimullaşdırıcı vasitə kimi istifadə olunur.

Qüvvədə olan vergi sistemi aqrar istehlak bazarı müəssisələrinin məhsul satışından və kənara xidmətlərdən əldə etdiyi gəlirlərin müxtəlif kanallara axmasının, onların maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinin hələlik tam qarşısını ala bilmir. Bu həm də məhsul istehsalını artırmaqda, səmərəliliyi yüksəltməkdə işçilərin istehsalın nəticəsinə maddi marağını yetərincə təmin etmir.

Fikrimizcə, aqrar istehlak bazarında vergiqoymanın bir maddələr altında mərkəzləşdirilməsi daha faydalı olardı. Bu, bir tərəfdən, vergi sistemində yaranmış mürəkkəbliyi, çoxşaxəliliyi, anlaşılmazlılığı aradan qaldırır, uçot-hesabat və statistika işini sadələşdirər, digər tərəfdən, vergidən yayınma hallarının qarşısını alar, dövlət və yerli büdcələri sabit gəlirlə təmin edilər, məhsul istehsalının artımının tənzimlənməsinə, müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin sabitləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərər.

Qiymət tənzimlənməsi və bazar mexanizmlərinin əlaqələndirilməsi üzrə səmərəlilik xeyli dərəcədə ayrı-ayrı ölkələrin bazarlarının inkişafı mühitində yeni informasiya iqtisadiyyatı ilə müəyyənləşdirilir⁷.

İqtisadi ədəbiyyatda informasiya cəmiyyətinin yeni iqtisadi sisteminin formalaşmasına müxtəlif yanaşmalara rast gəlinir ki,

---

⁷ Гулиев, Э.А. Современные реалии и тенденции глобальной продовольственной безопасности // Российское предпринимательство. – 2018. – Том 19. – № 7. – с. 1963- 1978.

bunlardan da, bizim fikrimizcə, daha ümumi şəkildə göstərilənləri aşağıdakılardır:

- müasir informasiya sistemlərinin həyata keçirilməsi əmtəə istehsalçıları ilə digər kommertiya strukturları arasındakı sahələrarası əlaqələrin inkişafına səbəb olur;

- yeni elektron mühitində əmək məhsullarının dəyəri prinsipinin özü şəkildə dəyişilir, belə ki, bu proses mümkün informasiya şəbəkəsilə müəyyən olunur. Şəbəkəli informasiya mühitində sabit və son hədd xərclərinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar proseslər baş verir, əmtəə istehsalçısından əmtəə istehlakçısına qədər olan informasiyanın keçməsinin vaxt intervalı azalır;

- yeni şəbəkəli informasiya sistemində işçilərin birgə işdə fəallığı və maraqlılığı çoxalır, menecerlərin və marketoloqların motivasiya artır ki, bu fəaliyyət də kommertiya və sahibkarlıq strukturlarının nəticələrindən çox asılıdır.

Qeyd edilənləri aqrar sahənin istehlak bazarına uyğunlaşdırmağa çalışsaq görərik ki, doğrudan da bazarın təhlili və onun barəsində hərtərəfli informasiya istehlakçı üçün çox vacibdir. Əməkdar elm xadimi, prof. B. Ataşovun fikrincə, *“bu informasiya sayəsində istehsalçılar və ixracatçılar bazarın imkanlarının dəyişməsinə vaxtında uyğunlaşa bilirlər. İqtisadçı alim haqlı olaraq ölkə iqtisadiyyatında istehsalçı və alıcı arasında kommertiya əqdlərinin bağlana bilməsi üçün iki elementin: 1) bazar haqqında informasiyanın və 2) zəruri hüquqi bazanın və bazar infrastrukturunun müvafiq təsisatlarının mövcudluğuna əminliyini bildirir”*⁸.

Bu qeyd edilənlər deməyə əsas verir ki, ancaq informasiyalarla təminatın yüksək səviyyəsi təkcə son istehlakçıların qərarlarının qəbulu üçün gərəkli deyil, daha vacib olanı zəruri dövlət inzibati tədbirlərinin görülməsi üçün əsaslar yaradılmasıdır və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində də belə bir yanaşma mövcuddur.

Qiymət dəyişmələrinin təhlilində vacib məsələlərdən biri baza dövrünü dürüst müəyyənləşdirməkdir. Zənnimizcə, dünya iqtisadiyyatında gedən prosesləri və Azərbaycanın son 20 illik (2000-2019) inkişaf

---

⁸ Ataşov, B.X. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri (nəzəriyyə və praktika) / B.X. Ataşov. – Bakı: – Kooperasiya, – 2017. – 536 s.

mərhələsindəki əsaslı dəyişmələri nəzərə alıb, 2005-ci ili (iqtisadiyyatın stabilləşməsi dövrünün başlanqısı) təhlillər üçün baza dövrü qəbul etmək məqsədəuyğun olar.

Aqrar məhsulların qiymət dəyişmələrinin bütövlükdə aqrar sektorun cəlbediciliyinə və aqrar sahibkarlığın gəlirlərinin artımına təsirini müəyyən etmək üçün şübhəsiz ki, xərclərin də dinamikasını araşdırmaq gərəkdir. Məlum oldu ki, məsrəflərin əsasını material xərcləri təşkil edir. Qeyd olunmalıdır ki, material xərclərinin əsas payı – 36-59% toxum və əkmə materiallarının, mineral gübrələrin (10-20%), xidmətlərə ödənişin (25-32%) payına düşür.

Ayrı-ayrı məhsullar üzrə ümumi vəziyyəti müəyyən edərkən, hər bir resurs üzrə qiymət dəyişmələrini izləmək əvəzinə məhsulun maya dəyəri göstəricisindən də istifadə yanlışlıq olmazdı⁹.

Aqrar istehlak bazarında qiymət tənzimlənməsinə ehtiyac daha çox ümumi səmərəliliyi - özəl və sosial səmərəliliyi təmin etmək zərurətindən irəli gəlir və öncə qeyd etdiyimiz kimi, qiymət dispartitetinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlər sistemi kifayət qədər rəngarəngdir. Bu tədbirlər sistemi sxematik olaraq, aşağıdakı kimi təsvir edilə bilər (sxem 1).

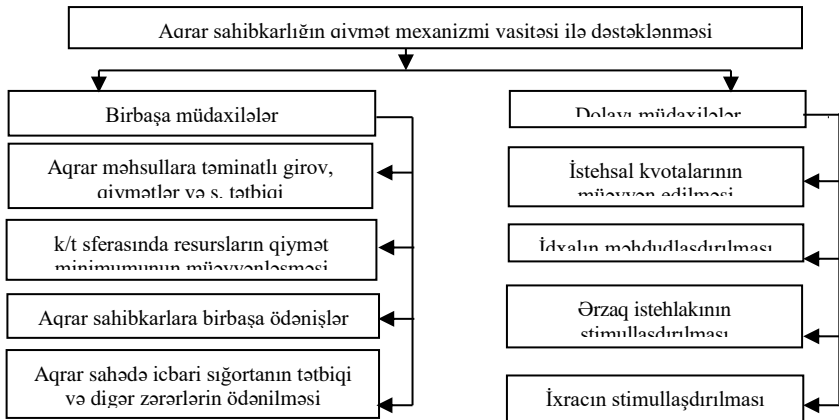
Bu tədbirlər sisteminin hər bir elementi barədə ətraflı təhlillərə yəqin ki, ehtiyac yoxdur və bəllidir ki, dövlətin birbaşa və dolaylı müdaxiləsi ilə problemlərin həllinə nail olmaq olar.

“Aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin tənzimlənməsi vasitələri” adlı dördüncü fəsildə istehlak bazarının tənzimlənməsi və inkişafında kredit vasitələrindən səmərəli istifadə imkanları, aqrar sahədə kreditləşmə mexanizminin təbiiqi formaları və mənbələri göstərilmiş, lizinq sisteminin özünə məxsus üstünlükləri qeyd edilmiş, dövlətin kredit siyasəti, subsidiyalar və yardımlar, və s. əhəmiyyəti vurğulamış, Azərbaycanda aqrar sahənin kreditləşdirilməsi mexanizminin mövcud vəziyyəti şərh edilmiş, 2011-2020-ci illərdə SİF-in (Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun) ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri üzrə orta hesabla ayırdığı kredit vəsaitləri haqqında

---

⁹ Гафаров, Н.Дж. Формирование и особенности развития аграрного продовольственного рынка Азербайджана / – Велгород: Российский Экономический вестник, – 2020. – с. 54-60.

məlumatlar, dövlətin ayırdığı güzəştli kreditlərin iqtisadi sahələr üzrə bölgüsü, aqrar bölməyə ayrılan kreditin dinamikası və aqrar-sənaye müəssisələri üzrə qısa və uzunmüddətli kredit qoyuluşlarının dinamikasını tərtib edərək təhlillər aparılmışdır.

Sxem 1. Aqrar istehlak bazarında qiymət mexanizmi vasitəsi ilə dövlət dəstəyi (Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilib.)

Bunlarla yanaşı istehlak bazarının iqtisadi mexanizmində sığortanın yeri və bu sahədə inkişaf etmiş ölkələri təcrübəsi öyrənilmiş, işlək aqrar sığorta sisteminin yaradılmasına ehtiyac olduğu əsaslandırılaraq qeyd edilmiş, eyni zamanda istehlak bazarında investisiyalardan səmərəli istifadə imkanları, xarici investisiyaların ölkənin aqrar sektoruna cəlb edilməsi mənbələri araşdırılmışdır.

Təhlil göstərir ki, SİF-in vəsaitlərində artım baş verdikcə onun aqrar sahəyə kreditlərin verilməsində xüsusi çəkisi də yüksəlir.

SİF-in hesabat materialları üzrə aparılan araşdırmalar göstərir ki, dövlətin güzəştli kreditləri sayəsində maliyyələşdirilən layihələrinin sayı əgər 2011-2015-ci illərdə 19,6 min idisə, 2016-2020-cu illərdə həmin göstərici 1,8 dəfədən çox artaraq 36,2 minə çatmışdır. Təhlil edilən dövrlərdə bu layihələrin sayında aqrar sahənin payı 95-97 faiz civarında olmuşdur (cədvəl 4).

Dövlətin ayırdığı güzəştli kredit məbləğinin iqtisadi sahələr üzrə bölgüsündən aydın olur ki, 2016-2020-ci illərdə 2011-2015-ci illərə

nisbətən 1,8 dəfə artaraq 2418,7 mln. manat təşkil etmişdir ki, bunun da 67,9 faizi aqrar sahənin payına düşür (cədvəl 5).

Cədvəl 4. Dövlətin güzəştli kreditləri sayəsində maliyyələşdirilən layihələrin iqtisadiyyatın sahələrinə görə bölgüsü

	2011-2015-ci illər		2016-2020-ci illər		2016-2020-cu illərin 2011-2015-ci illərə nisbətən., %
	cəmi, min ədəd	xüsusi çəkisi, %-lə	cəmi, min ədəd	xüsusi çəkisi, %-lə	
Cəmi	19,6	100,0	36,2	100,0	184,6
o cümlədən aqrar sahə	18,8	95,7	34,9	96,6	186,4
sənayenin müxtəlif sahələri və digər sahələr	0,8	4,3	1,3	3,4	145,8

Mənbə: [235] Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun hesabat materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Cədvəl 5. Dövlətin ayırdığı güzəştli kreditlərin iqtisadi sahələr üzrə bölgüsü

	2011-2015-ci illər		2016-2020-ci illər		2016-2020-ci illərin 2011-2015-ci illərə nis., %
	cəmi, mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	cəmi, mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	
Cəmi	1329,7	100,0	2418,7	100,0	181,9
o cümlədən aqrar sahə	849,9	63,9	1642,2	67,9	193,2
sənayenin müxtəlif sahələri və digər sahələr	479,8	36,1	776,5	32,1	161,8

Mənbə: [235]. Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun hesabat materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

2019-2020-ci illərdə SİF-in köməkliyi ilə ümumi dəyəri 1035,6 mln. manat olan 2481 investisiya layihəsi üçün 301,9 milyon manat güzəştli kreditlər ayrılmış və həmin kreditlərin sayəsində 8,1 min yeni iş yeri açılmışdır.

2020-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən aqrar sahə məhsullarının emalına yönəldilən güzəştli kreditlərin məbləği 2,2 dəfə, aqrar sahə məhsulları istehsalı üçün verilən kreditlərin məbləği isə 4,4 dəfə artmış və müvafiq olaraq 15,8 və 56,5 mln. manat olmuşdur.

Ölkəmizin aqrar sahə müəssisələrinə banklar tərəfindən təqdim edilən kreditlərin məbləği həm çox az, həm də faiz dərəcələri xeyli yüksəkdir.

Ölkə Prezidenti tərəfindən 2019-cu ilin 19 avqustunda “Aqrar sığorta haqqında” AR Qanununun tətbiqi və Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması barədə” verilən Fərmanın icrasının təmin olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 30 oktyabrında “Aqrar sığorta Qaydaları” haqqında Qərar qəbul olunmuşdur. Qaydaların tətbiqindən sonra kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının bu sahədə üzləşdikləri risklər azaldılmış, onlara dəymiş zərər və itkiləri aradan qaldırmaq, aqrar sahədə investisiya cəlbediciliyini yüksəltmək, kənd təsərrüfatı sahəsində sabit biznes mühiti yaratmaq, aqrar sığortanı inkişaf etdirmək, habelə bu sahə üzrə dövlət dəstəyi mexanizmi əməli olaraq tənzimləmək üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Ancaq hazırkı şəraitdə aqrar sahə müəssisələrinin sığorta xidmətlərindən istifadə səviyyəsinin xeyli aşağı olması müşahidə olunur.

Aqrar sığorta sisteminin əsas məqsədi sığorta şirkətlərinin gəlirlərini artırmaq deyil, aqrar sahibkarlığın gəlirlərini stabilləşdirməkdir. Hesab edirik ki, ölkənin kənd təsərrüfatında səmərəli sığorta sisteminin tətbiqi məqsədilə əsaslı islahatların reallaşdırılmasına ehtiyac vardır. Bu baxımdan, hər şeydən əvvəl, aqrar sığorta sahəsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin araşdırılması və uyğun variantların Azərbaycanda tətbiq olunmasına zərurət vardır.

Belə bir mahiyyətli aqrar sığorta sisteminin yaradılması baxımından yəqin ki, aşağıdakı tədbirlərin reallaşdırılması məqsədəuyğun olar:¹⁰

- qanunverici təşəbbüslərlə və dəyişmələrlə aqrar məhsullar üzrə icbari sığorta sisteminin yaradılması;
- beynəlxalq bazarlarda təkrar sığorta işinin reallaşdırılmasına cəhd göstərməklə yanaşı ölkədə aqrar məhsullar üzrə Təkrar Sığorta Fondunun yaradılması;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılarının məhsul itkisi risklərinin sığortalanması ilə birgə qiymət konyukturası risklərindən sığortalanması mexanizminin yaradılması.
- kənd təsərrüfatı istehsalçıları (sığortaolunanlar) arasında fasiləsiz sığortanın əhəmiyyəti və zəruriliyi barədə reklam-marifləndirmə

---

¹⁰ Qafarov, N.C. Müasir şəraitdə aqrar sahə risklərinin sığorta mexanizminin tətbiqi xüsusiyyətləri // – Bakı: İpək yolu jurnalı, – 2021, – №2.

işinin aparılması.

Bunlarla yanaşı, aqrar sahənin inkişafı üçün əsas kapitalla investisiyaların və onun strukturunun dinamikasına diqqət yetirsək görürük ki, aqrar sahənin inkişafına yönəlik investisiyaların həcmi 2019-cu ildə 769,5 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 2,2 dəfə çoxdur. (cədvəl 6).

Cədvəl 6. Aqrar sahənin inkişafı üçün əsas kapitalla investisiyalar (mln. manatla)

Göstəricilər	İllər					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar, cəmi	15957,0	15772,8	17430,3	17244,9	18539,5	17226,1
artım sürəti, faizlə	88,9	78,3	102,8	95,7	105,5	92,9
Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əsas kapitalla investisiyalar, mln. manat	355,5	325,1	617,8	764,4	769,5	520,6
artım sürəti, faizlə	95,8	88,0	177,3	119,7	98,8	67,7
Kənd təsərrüfatına yönəldilmiş kapital qoyuluşlarının əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların ümumi həcminə nisbəti, %	2,2	2,1	3,5	4,4	4,2	3,0
o cümlədən: dövlət, mln. manatla	216,6	253,1	324,1	360,6	358,2	234,8
dövlət, faizlə	60,9	77,9	52,5	47,2	46,6	45,1
qeyri-dövlət, mln. manatla	138,9	72,0	293,7	403,8	411,4	285,8
qeyri-dövlət, faizlə	39,1	22,1	47,5	52,8	53,1	54,9

Mənbə: [222]. www.azstat.org – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi veb ünvanı.

Bu artım tempi ölkə üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların müvafiq dövrdəki artım tempindən (16,2%) xeyli çoxdur.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatına yönəldilmiş kapital qoyuluşlarının əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların ümumi həcmində payı 2015-ci ildəki 2,2%-dən 2018-ci ildə 4,4%-ə yüksəlsə də, 2019-cu ildə bu göstərici biq qədər (0,2 faiz bəndi) azalaraq 4,2%, 2020-ci ildə isə daha 1,2% bəndi azalaraq, 3,0% təşkil etmişdir. Təhlil bəndi azalaraq, 3,0% təşkil etmişdir. Təhlil edilən dövrdə kənd təsərrüfatına yönəldilmiş kapital qoyuluşlarında qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 12,1 faiz bəndi qədər artaraq 2015-ci ildə ki 39,1%-dən 2019-cu ildə 53,1%-ə, 2020-ci ildə isə 54,9%-ə yüksəlmişdir.

Son on beş ildə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının sahələri üzrə investisiyaların quruluşuna nəzər salsaq, şahidi olarıq ki,

aqrar sahəyə yönəlmiş investisiyaların payı orta hesabla 3,1 faiz təşkil etmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatının kənd təsərrüfatı sektoruna investisiya cəlb etmək, fikrimizcə, bu sahənin bütün sosial-iqtisadi, texniki, texnoloji, bioloji və digər xüsusiyyətlərini həqiqətən nəzərə alan müvafiq mexanizm tələb edir.

“Aqrar sahədə istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları və beynəlxalq bazara çıxış” adlı beşinci fəsildə istehlak bazarı mühitində ərzaq məhsullarının idxalı və ixracına dair statistik göstəricilərin təhlili aparılmış, sahənin inkişafının dövlət himayəsi və dəstəklənməsi yolları öyrənilmiş, istehlak bazarı məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə dair elmi araşdırmalar əsasında istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, aqrar sahədə istehlak bazarı məhsullarının xarici bazara çıxışının sürətləndirilməsi istiqamətləri göstərilmiş, aqroparkların genişləndirilməsinin əhəmiyyəti qeyd edilmiş, Azərbaycanda yaşıl aqrar-ərzaq təchizatı zəncirlərinin tətbiqi və idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları araşdırılaraq bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş, aqrar klasterlərin əhəmiyyəti vurğulanmış, yaşıl tədarük zəncirlərinin tətbiqi və idarə edilməsi çərçivəsində aqrar sahənin rəqabət qabiliyyəti modeli verilmişdir.

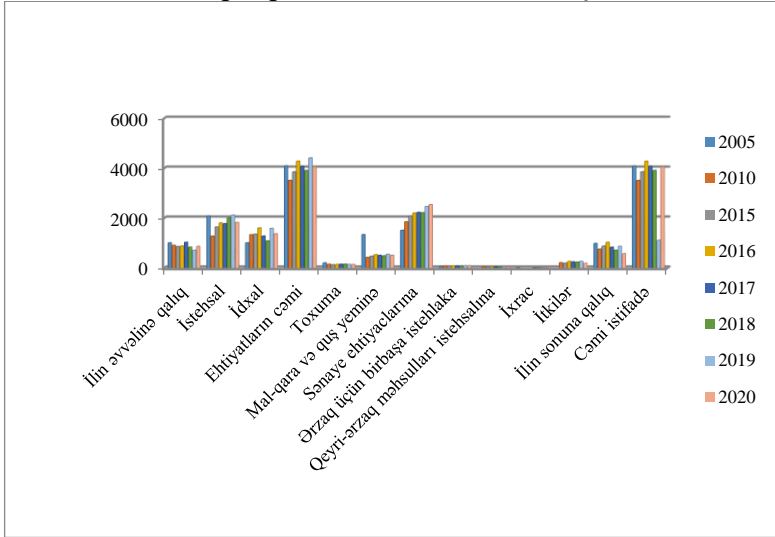
Respublikada illər üzrə ərzaq balanslarını nəzərdən keçirsək aydın olar ki, strateji məhsul olan buğda cəmi idxalda 2005-cü ildə 1006,1 min ton olmuşdursa da, 2016-cı ildə isə bu göstərici 593,5 min ton artaraq, 1599,6 min tona çatmışdır. 2017-ci ildə isə əvvəlki illə müqayisədə azalaraq, 1274,4 min ton olmuşdur ki, bu da cəmi idxalın 2,6 faizi deməkdir.

2018-ci ildə buğda idxalında azalma baş versə də, 2019-cu ildə 2018-ci illə müqayisədə 46,6 faiz artım olmuş, 2020-ci ildə isə buğda idxalı 14 faizə qədər azalmışdır (qrafik 1).

Ona görə də hesab edirik ki, istehsalın artırılması təmin etmək məqsədilə bu sahədə əkin sahələrini artırmaqla yanaşı, məhsuldarlığın da artırılması vacibdir.

Kartofun ixracında da 2017 və 2018-ci illərdə xeyli irəliləyiş baş vermişdir. 2019-cu ildə isə 7,4 faiz azalma baş vermiş, ölkədən kartof ixracı 61,8 min tona enmişdir. 2020-ci ildə ilin əvvəlinə qalığı 864,0

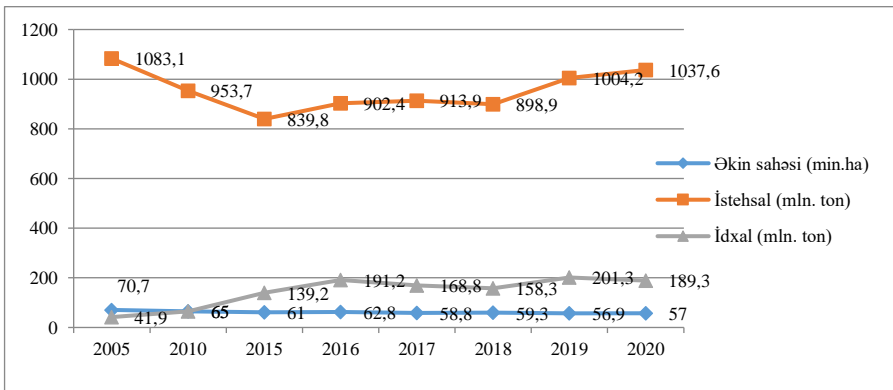
min ton, ilin sonuna qalıq isə 567,4 min ton olmuşdur.

Qrafik 1. Buğda ehtiyatları və istifadələri (min ton)

Mənbə: [222]. www.azstat.org – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi web ünvanı.

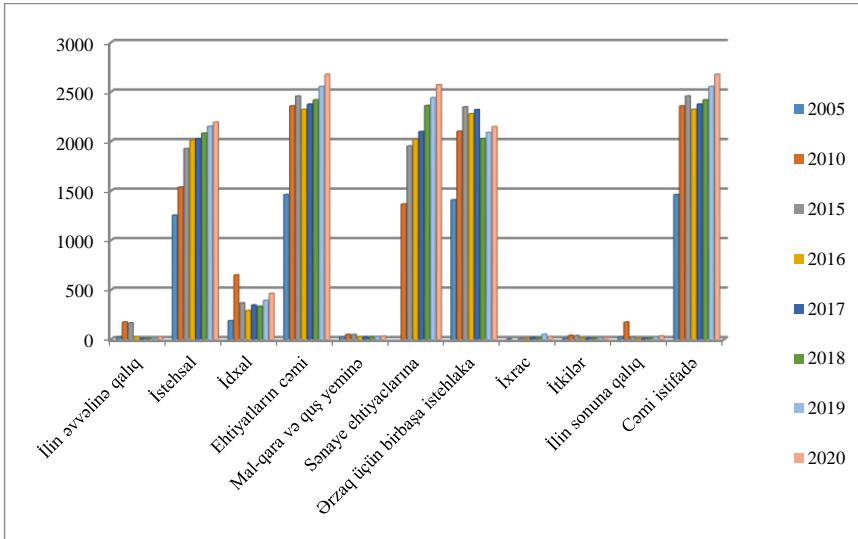
Onu da qeyd etmək ki, kartofun əkin sahəsində son illər bir qədər azalma baş versə də, 2016-cı ildən başlayaraq məhsul istehsalında nisbətən artım müşahidə edilir (qrafik 2). Bu əsasən məhsuldarlığın artması hesabına baş vermişdir

Qrafik 2. Kartofun əkin sahəsi, istehsalı və idxalı (Mənbə: [222]. www.azstat.org – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi web ünvanı.)

Ərzaq balansının məlumatlarından da görüldüyü kimi, ölkədə 2020-ci ilə qədərki dövr ərzində süd və süd məhsulları istehsalının artmasına baxmayaraq, onların Azərbaycana idxal həcmində də ehtəs bir azalma müşahidə edilmir (qrafik 3).

Qrafik 3. Süd və süd məhsullarının ehtiyatları və istifadələri (min ton) (Mənbə: [222]. www.azstat.org – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi web ünvanı.)

Ümumiyyətlə, 2019-cu ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 7836.7 mln. manat təşkil etmişdir ki, bunun da 4085.5 mln. manatı heyvandarlıq, 3751.2 mln. manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşmüşdür.

Əvvəlki ilə nisbətən kənd təsərrüfatının istehsalı 7.2%, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 11.7%, heyvandarlıq məhsulları üzrə isə 3.5% artmışdır. Nəticədə, qeyd edilən dövrdə kənd təsərrüfatı məhsulunun strukturunda bitkiçilik sahəsinin payı 45.4%-dən 47.9%-ə qədər artmış, heyvandarlıq sahəsinin payı isə 54.6%-dən 52.1%-ə qədər azalmışdır¹¹.

¹¹ www.economy.gov.az – AR İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi web ünvanı.

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin tərtib etdiyi ixrac icmalında 2017, 2018 və 2019-cu illər üzrə ixracat göstəriciləri verilmişdir. Məlum olur ki, 2019-cu ildə aqrar sahə üzrə qeyri-dövlət ixracatçılarının reytingində ilk yerlərdə Global İxrac Meyvələri MMC, Sun Food MMC, Təbii Meyvə MMC, Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi MMC, P-Aqro MMC-qərarlaşır. İxrac əməliyyatları ilə məşğul olan dövlət şirkətlərindən "Azerpambiq" Aqrar Sənaye Kompleksi MMC, STS-Aqro MMC, Azərtütün Aqrar Sənaye Kompleksi MMC və s. aqrar ərzaq şirkətləri təmsil olunur.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialını artırmaq, xarici bazarlara rəqabət qabiliyyətli və keyfiyyətli məhsullar çıxarmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə bir sıra tədbirlər həyata keçirmək məqsəduyğun olardı:

1. Mövcud daxili ehtiyatlardan səmərəli istifadə edərək kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq və yerli istehsalçıların stimullaşdırılması mexanizmini təkmilləşdirmək.

2. Emal müəssisələrinin yaradılması, yeni texnologiyaların tətbiqi rəqabət qabiliyyətli məhsullar hazırlanması üçün stimullaşdırıcı tədbirləri gücləndirmək (kredit, vergi, gömrük və s).

3. Kənd təsərrüfatı və aqrar-sənaye istehsalını məhsullarının keyfiyyətini yüksəltməklə ixracın artırılmasına rəvac vermək.

Ölkəmizdə xarici iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsində ixrac potensialının inkişafı, idxalı əvəz edən məhsul istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksək olması üçün texnika və texnologiyanın təkmilləşdirilməsi və kadrların ixtisas səviyyəsinin artırılmasını əsas istiqamətlərdəndir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının intensiv istehsalı, daşınması, saxlanması, habelə onun satışının təşkil edilməsi hal-hazırda xeyli dərəcədə səmərəli fəaliyyət göstərən aqroparkların sayının artırılmasından və onların fəaliyyətinin düzgün təşkilindən asılıdır.

Eyni zamanda rəqəmsallaşdırılmanın EKTİS-nin (Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemi) yaradılması və tətbiqi şəffafıq və operativlik baxımından fermerlərin və kənd təsərrüfatı məhsullarının ilkin mərhələsindən son mərhələsinə qədər bütün biznes proseslərini əhatə edən modulların formalaşdırılmasını özündə ehtiva edir və müasir dövrün əsas tələbi olan "Big Data"-nın toplanılması və

yaradılması imkanları vardır.

Yaşıl aqrar-ərzaq təchizatı zəncirlərinin tətbiqi və idarə edilməsinin əsas lokomotivi kimi logistika infrastrukturunun inkişafını zəruri edir. Sahənin inkişafını əngəlləyən mənfi amillər müasir anbarların, nəqliyyat infrastrukturunun, tədarük zəncirinin idarə olunması üçün informasiya texnologiyalarının və aqrar sahə məhsulları istehsalçıları arasında əməkdaşlığın sıx olmamasıdır.

Azərbaycanda yaşıl aqrar-ərzaq təchizatı zənciri üzrə idarəetmə sistemi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

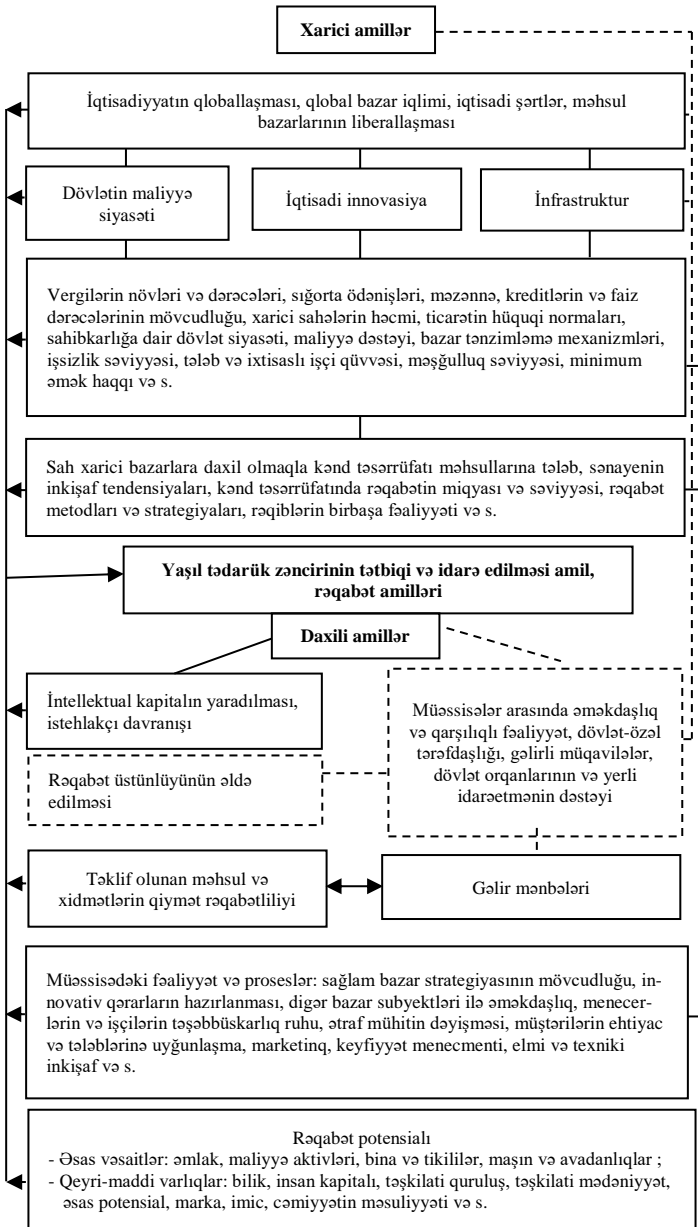
- müasir şəraitə uyğun olmayan anbar infrastrukturu;
- nəqliyyat vasitələrinin həddindən artıq yüklənməsindən yaranan yolun pisləşməsi, bu da çatdırılma müddətinin artmasına səbəb olur;
- logistika proseslərinin müasir tələb və standartlara uyğun olmaması;
- satış partiyalarının formalaşdırılması və logistik xərclərinin azaldılması üçün fermerlərin zəif əməkdaşlığı

Aqrar klasterlərin yaradılması aqrar sahədə mütərəqqi tədarük zəncirlərinin tətbiqi amili kimi logistika infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinin yollarından biridir. Yüksək keyfiyyətli aqrar-ərzaq məhsulları bazarını formalaşdırmaq üçün xidmət strukturlarının (soyutma, qablaşdırma və nəqliyyat) inkişafı və möhkəmləndirilməsinə əlavə olaraq yaşıl tədarükün idarə olunması fəlsəfəsini tətbiq etmək, marketinq xidmətləri, malların keyfiyyətinin araşdırılması və ticarət müəssisələri və sığorta şirkətlərinə xidmət göstərən kommersiya banklarına məlumat verən vasitəçi firmaların fəaliyyətini inkişaf etdirmək lazımdır

Bu tədqiqat çərçivəsində, yaşıl tədarük zəncirlərinin tətbiqi və idarə edilməsi üzrə aqrar müəssisənin rəqabətqabiliyyətlilik modeli hazırlanmışdır (şxem 2).

Aqrar sahə klasterləri yaratmaq və inkişaf etdirmək üçün aşağıdakılara ehtiyac vardır:

- bütün idarəetmə mərhələlərində yaşıl tədarük zənciri menecmentini həyata keçirmək;

Sxem 2. Yaşıl tədarük zəncirlərinin tətbiqi və idarəedilməsi çərçivəsində aqrar müəssisənin rəqabət qabiliyyəti modeli (Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

- kənd yerlərində istehlakçı əməkdaşlığını inkişaf etdirmək və istehsal olunan məhsulların satışına zəmanət verən aqrar müqavilələr tətbiq etmək;

- iri miqyaslı istehsal və paylayıcı strukturların yaradılması istehsal və xidmət kooperativlərinə, fermer təsərrüfatlarına və kiçik aqrar müəssisələrinə əsaslanan klaster şəbəkələrinin inşasına əsaslanmalıdır ki, bu da hər bir klaster iştirakçısı və potensialının əsas fondların genişləndirilmiş yenilənməsi üzrə resurs potensialından daha səmərəli istifadə etməyə imkan verəcəkdir;

- təchizat zəncirinin idarə edilməsində informasiya dəstəyinin yaxşılaşdırılması;

- sənayenin investisiya potensialından daha səmərəli istifadəyə imkan verən, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinə kömək edən, böyük tələbat olan ekoloji təmiz məhsulların istehsalına və satışına kömək edən elmi qurumlar və istehsalçılar arasında vasitəçi kimi məsləhət xidmətinin təkmilləşdirilməsi.

Azərbaycanda pandemiya dövründə qida zəncirinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dövlət nəzarəti gücləndirilmiş və profilaktik işlər aparılmış və indi də aparılmaqdadır.

Fikrimizcə, yaxın gələcəkdə yaşıl aqrar-ərzaq təhçizat zəncirlərinin inkişafının, dövlət tənzimləməsilə təkmilləşdirilməsinə, onların idarəetmə mexanizminin səmərəli təşkilinə və məhsulların beynəlxalq səviyyədə yüksək mövqe tutması məsələlərinə ciddi diqqət yetirilməsi davam etdirilməlidir.

Qida zəncirinin səmərəliliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi problemləri kifayət qədər aktual olduğuna görə, xüsusilə pandemiya sonrası dövrdə bu sahədə bir çox problemlərin həll edilməsi lazım gələcəkdir.

Tədqiqat zamanı əldə edilmiş əsas nəticələrin, yeni elmi ya- naşmaların, təklif və tövsiyələrin bir qismini qeyd edirik:

1. İqtisadi mexanizm - iqtisadi sistemin, o cümlədən aqrar sahənin davamlı inkişafına tələb olunan istiqamətdə təsir göstərmək funksiyasına malik ən aktiv elementidir və qiymət, büdcə, kredit, vergi, sığorta, gömrük-tarif sistemi kimi iqtisadi mexanizmləri əhatə edir. Bu şərh iqtisadi mexanizmin iqtisadi sistemdə fəaliyyətinin əsasını təşkil

edir, onun müfəssəl ifadəsini vurğulayır. İqtisadi mexanizmlərin ən vacib funksiyası aqrar sahənin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq, geniş təkrar istehsalını təmin etməkdir. İqtisadi mexanizmin altsistemləri aqrar bazarın subyektləri arasında əlaqələrin tənzimlənməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Altsistemlərin hər birində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarının və aqrar-sənaye müəssisələrinin maliyyə-təsərrüfat vəziyyətinə təsir göstərmək və paritetliyi təmin etmək üçün kifayət qədər rıçaqlar mövcuddur. Bu mexanizmlər istehlak bazarının davamlı inkişafına və səmərəli fəaliyyətinə mane olan problemlərin həllində əhəmiyyətli rol oynayır.

2. İstehlak bazarının formalaşması və fəaliyyətinin əsas nəzəriyyələri və konsepsiyalarının müqayisəsi əsasında onun inkişafı və təşkilinin bir sıra istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir:

- ölkə iqtisadiyyatının bazar qurumları və təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılmasına imkan verən iqtisadi prosesin təkmilləşdirilməsi;

- hüquqi və ticarət-iqtisadi təcrübələrə əsaslanan xidmətlərin təşkili və iqtisadi əlaqələrin ən əlverişli formalarının müəyyənləşdirilməsi;

- istehlakçı maraqlarının prioritetinə əsaslanan bazar sisteminin formalaşdırılması;

- istehlak bazarının növünə əsasən əmtəə dövriyyəsinin səmərəli kanallarının seçilməsi;

- logistika, maddi, informasiya və maliyyə proseslərinin optimallaşdırılması və istehlak bazarının infrastrukturunun maddi-texniki bazasının inkişafı;

- inkişafa təsir göstərən müəyyən edilmiş amillər əsasında istehlak bazarının inkişafı üçün prioritet sahələrin seçilməsi.

3. Aqrar istehlak bazarının inkişafında aşağıdakı istiqamətlərin nəzərə alınması sahənin dinamik tərəqqisinə təkan verə bilər:

- aqrar istehsalatların dərinləşməsi və inkişafı ilə bağlı hüquqi bazanın daim möhkəmləndirilməsi və mövcud qanunların real işləmə mexanizmlərinin tətbiqinə nəzarətin təmin edilməsi;

- yerli aqrar əmtəə istehsalçılarının stimullaşdırılması, daxili bazarın qorunması;

- daxili bazarın yerli kənd təsərrüfatı məhsulları ilə maksimum təmin edilməsi;

- strateji kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə dövlət tədarük və ehtiyatlar fondunun yaradılması;

- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının əlverişsiz xarici təsirlərdən qorunması məqsədi ilə vergi və gömrük sisteminin mütəmadi təkmilləşdirilməsi.

4. İstehlak bazarında və ərzaq mallarının istehsalı sferasında istehsalçı maraqlarının təmin edilməsi üçün bir çox tədbirlərin mütəmadi olaraq aparılması məqsədəuyğun hesab edilir:

- məhsul istehsalçılarının daxili və xarici bazarlara çıxışının asanlaşdırılması;

- rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının daha da artırılması;

- etibarlı ərzaq təminatının yaradılması və ya mövcud olan ehtiyat sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- məhsulların istehsalı, daşınması, tədarükü və emalı mərhələlərində itkilərin minimumlaşdırılması;

- beynəlxalq bazarlarda ölkə məhsullarına olan tələbatın öyrənilməsi;

- yerli istehsalçıların məlumatlandırılması üçün regionlarda beynəlxalq elektron informasiya bazasının yaradılması.

5. Müasir mərhələdə ərzaq bazarında infrastrukturun formalaşmasına və inkişafına əsas yanaşmalar aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- ərzaq məhsullarının elektron ticarət sisteminin inkişafı daxil olmaqla müasir informasiya təminatı sistemlərinin dəstəklənməsi;

- satış sistemində xərclərin azaldılması və yerli agrobiznesin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün yerli istehsalçıların topdan ticarət müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təmin edilməsi;

- ərzaq fondlarının formalaşması və istifadəsi xərclərini minimuma endirmək üçün logistika sistemlərinin geniş tətbiqi;

- məhsulların istehsalını və satışını genişləndirmək məqsədi ilə əmtəə istehsalçıları və emal müəssisələrinin marketinq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi.

6. Müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının öz məhsullarını vasitəçisiz kommersiya qurumlarına çatdırılması və digər

istehlak bazarlarında satışının təşkili hələlik istənilən səviyyədə deyildir. Bu, əsasən bir neçə səbəblə əlaqədardır:

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının öz məhsullarını vasitəçisiz reallaşdırma imkanının olmaması.

- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarları və yarmarkalarının vasitəçilərin (brokerlərin) inhisarında olması.

- buğda, ət və süd məhsullarının dövlət üçün strateji əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq təsərrüfatlarda istehsal olunan bu məhsulların ümumi ehtiyaclar üçün tədarükün yetərli olunmaması;

- istehlak bazarında sərbəst şəkildə satıla bilən kənd təsərrüfatı məhsullarının xərc tutumlu və tez xarab olması, satışının yüksək gəlir gətirə bilməməsi, əlavə emal, daşınma xərclərinin yüksək olması.

7. İstehlak bazarının kompleks tədqiqinin uğuru bazar subyektləri haqqında əlçatan statistik və digər məlumatlardan asılıdır. Daha əhəmiyyətli məlumatlar bazar münasibətlərinin ən vacib subyektləri kimi istehlakçılar barədə məlumatlardır. İstehlakçılar tərəfindən mallara tələb olmadığı halda, istehlak bazarının digər subyektləri qarşılıqlı münasibətlər sistemində öz əhəmiyyətini itirirlər. Təcrübədə malların və xidmətlərin satın alınmasına üstünlük verilən yerlər, onların əldə edilməsinin dövriliyi və digər istehlak şərtləri haqqında məlumatın olması çox vacibdir.

8. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi dövlətin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına, emalına, satışına, xammal, ərzaq və eləcə də aqrar sənaye istehsalının istehsal-texniki və maddi-texniki təchizatı sistemində effektiv müdaxilənin məcmusu olub bilavasitə ölkənin daxili mənbələr hesabına etibarlı ərzaq təminatına xidmət edir. İstehlak bazarına dövlət tənzimləyici təsirinin əsas məqsədi bazar iştirakçılarının ehtiyaclarını və maraqlarını optimallaşdırmaqdan, fiskal, monetar, subsidiya siyasətinin stimullaşdırıcı təsirləri vasitəsilə aktivləşdirməkdən ibarətdir.

9. Kənd təsərrüfatı məhsulların satışı ilə bağlı təkmil satış sisteminin formalaşması, daha doğrusu, "istehsalçı-istehlakçı" mənafelərinin balansını tənzimləyən sistemin yaradılması üçün aşağıdakı tədbirlərin reallaşmasını lazımlı hesab edirik:

- zəruri hallarda kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının bəzi həlqələrində dövlət tərəfindən qiymətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilsin.

Bu qiymətlər barədə ictimaiyyət və kənd təsərrüfatı istehsalçıları KİV-lər vasitəsilə məlumatlandırılınsın;

- aqrar məhsulların ölkədaxili və xarici bazarlara sərbəst çıxışına maneə olan müxtəlif bürokratik əngəllərin qarşısı sərt inzibati tədbirlərlə alınınsın;

- aqrar istehsalçıların, xüsusilə kiçik sahibkarların son istehlakçılara birbaşa çıxış imkanlarını artırmaq üçün kənd təsərrüfatı yarmarkalarının təşkili nümunəsi əsasında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə böyük sahələrdə ərazini bütövlükdə əhatə edə bilən aqrar satış köşkləri şəbəkəsi yaradılsın.

- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrində, topdansatış mərkəzlərində, mağazalar şəbəkəsində və s.-də inhisarçılığının qarşısının alınması üçün həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların mənafelərinə ciddi ziyan vuran inzibatçılığın qarşısını almaq üçün zəruri qanunverici bazanın təkmilləşdirilməsi məsələsinə diqqət yetirilsin.

10. Ölkə bazarında aqrar məhsullara, xüsusilə bitkiçilik məhsullarına münasibətdə qiymət dispariteti mövcuddur. Qiymət mexanizmi bazar münasibətlərinin tələblərinə tam cavab verməyərək sahənin inkişafını lazımi səviyyədə stimullaşdırmır. Problemin həlli bir çox sferalarda – xüsusilə, idxal və bəzi sənaye istehsalı sferalarında inhisarçılığın qarşısının alınması, aqrar məhsullar ticarətinin, xüsusilə, pərakəndə ticarətin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən satış kooperativlərinin formalaşmasının sürətləndirilməsi və nəhayət, aqrar sferaya dövlət yardımının gücləndirilməsilə bağlıdır. Aqrar sahəyə dövlət yardımının elmi əsasla həyata keçirilməsi bu baxımdan daha vacibdir.

11. Aqrar sahədə xüsusilə, kənd təsərrüfatında mövcud çətinlikləri nəzərə alaraq vergiqoymada variantlar təklif olunur. Fikrimizcə, aqrar istehlak bazarında vergiqoymanın bir maddələr altında mərkəzləşdirilməsi daha faydalı olardı. Bu, bir tərəfdən, vergi sistemində yaranmış mürəkkəbliyi, çoxsaxəliliyi, anlaşılmazlılığı aradan qaldırır, uçot-hesabat və statistika işini sadələşdirər, digər tərəfdən, vergidən yayınma hallarının qarşısını alar, dövlət və yerli büdcələri sabit gəlirlə təmin edilər, məhsul istehsalı artımının tənzimlənməsinə, müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin sabitləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir

göstərer.

12. İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində aqrar sahədə mövcud kreditləşmə mexanizmi məqsədyönlü aparılmadığından sahənin sosial-iqtisadi inkişafına lazımı şərait yarada bilmir, kommersiya banklarının kreditləşməsinin stimullaşdırıcı xarakteri zəifdir və iqtisadi inkişafın tələblərinə cavab vermir. Aqrar sahəyə yönəldilən kreditlərdə yaranan risklərin səviyyəsi yüksəkdir. Aqrar sahənin spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bu sahəyə yönəlik kredit qoyuluşları əsasən uzun müddətli xarakterə malik olmalıdır ki, maddi-texniki təminatının yüksəldilməsi mümkün olsun. Respublikanın bütün iqtisadi rayonlarında aqrar sahibkarlara uzun müddətli bank kreditləri aşağı faiz dərəcələri ilə verilməlidir.

Fikrimizcə, sahibkarlıq məqsədi ilə verilən kreditlərin faizinin aşağı salınması üçün bütün zəruri tədbirlər görülməlidir. Mərkəzi Bank tərəfindən elə bir kredit siyasəti həyata keçirilməlidir ki, kommersiya banklarında sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün güzəştli kreditlərin ayrılmasında stimula yaratsın.

13. Aqrar sığorta sisteminin əsas məqsədi sığorta şirkətlərinin gəlirini artırmaq deyil, aqrar sahibkarlığın gəlirlərini stabilləşdirməkdir. Belə bir mahiyyətli aqrar sığorta sisteminin yaradılması baxımından yəqin ki, aşağıdakı tədbirlərin reallaşdırılması məqsəduyğun olar:

- qanunverici təşəbbüslərlə və dəyişmələrlə aqrar məhsullar üzrə icbari sığorta sisteminin yaradılması;

- sığorta haqqının 50%-i dövlət büdcə vəsaiti hesabına ödənilən məhsulların çeşidinə meyvə-tərəvəzin bir çox növlərinin, heyvanlar və ev quşlarının da əlavə edilməsi;

- aqrar məhsulların sığortalanması qaydalarında çox ciddi təkmilləşdirmələr aparılması və sığorta tariflərinin dəfələrlə aşağı salınması;

- beynəlxalq bazarlarda təkrar sığorta işinin reallaşdırılmasına cəhd göstərməklə yanaşı ölkədə aqrar məhsullar üzrə Təkrar Sığorta Fondunun yaradılması;

- kənd təsərrüfatı istehsalçılarının məhsul itkisi risklərinin sığortalanması ilə birgə qiymət konyukturası risklərindən sığortalanması mexanizminin yaradılması.

14. Kənd təsərrüfatına investisiyaların cəlb edilməsinə dair dövlət siyasəti, fikrimizcə, bu sahənin inkişafı üçün məhdud büdcə vəsaitlərinin istifadəsi kimi hədəf funksiyasını həll etmək ehtiyacından irəli gəlməlidir. Bu tapşırığın həyata keçirilməsi müxtəlif tənzimləmə metodlarından istifadə etməklə iki yolla mümkündür.

1) birbaşa - dövlət investisiya infrastrukturunun yaradılması, kənd təsərrüfatının müəyyən sahələri üçün subsidiyalar, məqsədli respublika və regional proqramların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi, təsərrüfat subyektlərinin prioritet investisiya layihələrinin güzəştli kreditləşdirilməsinə dövlət dəstəyi;

2) dolayı (dövlət tənzimləməsi) – iqtisadi, hüquqi və təşkilati investisiya proseslərinin aktivləşdirilməsi.

15. Azərbaycanın valyuta gəlirlərini artırmaq üçün aqrar və aq-roemal məhsullarının xarici bazara çıxarılması zəruridir. Xüsusilə emal olunmuş məhsulların ixracda böyük payı olması vacibdir. Bütün bunların həyata keçirilməsi üçün birinci növbədə xarici bazarın, öyrənilməsi, aqrar istehsalın və ixracın artırılması, iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi üçün aqrar sahənin iqtisadi təminatının möhkəmlənməsi lazımdır.

Fikrimizcə, aqrar sahədə bu istiqamətdə aşağıda qeyd edilən tədbirlərin təmin edilməsi məqsədəuyğun olardı:

- aqrar sahədə ixrac potensialları və onun inkişafı istiqamətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi;

- idxalın real tələbat həcminin müəyyən edilməsi;

- idxalı əvəzedici sahələrin inkişaf istiqamətləri və perspektivlərinin araşdırılması;

- xarici maliyyə resurslarının aqrar sahənin inkişafına cəlb edilməsi;

- sürətli və genişmiqyaslı aqrar inteqrasiya mexanizmlərinin hazırlanması və s.

Bununla yanaşı daxili və xarici bazarlarda yerli məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılması ölkənin aqrar-ərzaq bazarının davamlı inkişafının və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin zəruri şərtidir. Daxili və xarici bazarlarda reallaşması üçün rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və aqrar-sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması dövlətin iqtisadi

siyasətinin prioritet istiqaməti olmalıdır.

16. Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahə məhsullarının ixracı qloballaşma şəraitində dövlətlərarası inteqrasiyanın mühüm bir istiqamətini təşkil edir. Bazar münasibətləri şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli inkişaf etdirilməsi mexanizmləri, aqrar sahənin və ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması yolları aşağıdakılardır:

- bazar münasibətləri və sahibkarlığın formalaşdırıldığı şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, ixracı və stimullaşdırılması qanunauyğunluqlarının, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ixracı potensiallarının formalaşdırılmasına təsir edən amillərinin sistemləşdirilməsi;

- ölkədə ixrac yönümlü aqrar məhsul istehsalı imkanlarının nəzərdən keçirilməsi;

- istehsalı ləngidən amillərin aşkara çıxarmaq və inkişafı meyllərini müəyyən edilməsi;

- ölkənin aqrar bazarının və onunla bağlı olan xarici ticarət əlaqələrinin prioritet inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirməsi;

- aqrar sahə və aqrar-sənaye məhsullarının səmərəli ixracını təmin etmək üçün müvafiq infrastrukturun formalaşdırılması.

17. Aşağı səmərəli aqrar istehsal sahələrində istehsal olunan mallara ən aşağı, bütünlükdə ölkə üçün, ayrılıqda isə əhali üçün daha səmərəli olan digər mallara isə elmi cəhətdən əsaslandırılmış dərəcədə idxal gömrük rüsumları tətbiq edilməli, bu istiqamətdə qorunacaq aqrar sənaye sahələrinin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edəcək idxal gömrük tariflərinin yuxarı dərəcələrinin hədləri müəyyən edilməlidir.

18. Tədarük zəncirinin idarə edilməsi idarəetmə fəlsəfəsidir. Bu səbəbdən yaşıl tədarük zənciri idarəetmə texnologiyalarının tətbiqi, bu sahədə elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərindən istifadə hökumət dəstəyini tələb edir. Azərbaycan aqrar sahənin modernləşdirilməsi proqramlarını həyata keçirərkən digər ölkələrin (məsələn, Çinin) ən yaxşı təcrübələrindən istifadə edir və beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Bu istiqamətdə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə davam etdirilməlidir.

19. Yaşıl aqrar ərzaq təhcizəti zəncirinin inkişafı istiqamətində aqrar sahə klasterləri yaratmaq və inkişaf etdirmək üçün aşağıdakılara

ehtiyac vardır:

- istehsal proseslərində məşğulluğu artırmaq və əhalinin rifah halının artmasına kömək etmək üçün kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını təşviq etmək. Bütçə xərcləri yalnız bu sektorda iqtisadi böyümənin sinergetik təsirini yarada biləcək sahələrə cəmləşdirilməlidir;

- kənd yerlərində istehlakçı əməkdaşlığını inkişaf etdirmək və istehsal olunan məhsulların satışına zəmanət verən müqavilələrin tətbiqini genişləndirmək;

- iri miqyaslı istehsal və paylayıcı strukturların yaradılması istehsal və xidmət kooperativlərinə, fermer təsərrüfatlarına və kiçik aqrar müəssisələrinə əsaslanan klaster şəbəkələrinin yaradılmasına nail olmaq. Bu da hər bir klaster iştirakçısına resurs potensialından daha səmərəli istifadə etməyə imkan verəcəkdir;

- təchizat zəncirinin idarə edilməsində informasiya dəstəyini yaxşılaşdırmaq;

- sənayenin investisiya potensialından daha səmərəli istifadəyə imkan verən, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinə və böyük tələbat olan ekoloji təmiz məhsulların istehsalına və satışına kömək edən elmi qurumlar və istehsalçılar arasında vasitəçi kimi məsləhət xidmətini təkmilləşdirmək.

Hesab edirik ki, (xüsusilə Avropa Birliyi ölkələrinin nümunəsində) yaşıl tədarük zəncirlərinin tətbiqi aşağıdakı rəqabət üstünlüklərini təmin edəcəkdir:

- ətraf mühitə həssas müştəriləri cəlb etməklə emal sənayesinin cəlbediciliyini artıracaq;

- səmərəli logistika idarəetməsi (nəqliyyat, anbar, saxlama, təmir, azaldılmış boş vaxt və ətraf mühitin çirklənməsi üçün cərimələr) hesabına sahənin gəlirliliyi artırılacaq;

- tullantıları minimuma endirər və tullantıların təkrar emalı da daxil olmaqla enerjiyə qənaət edən texnologiyalar tətbiq edilə bilər;

- yeni aqrar texnologiyalar tətbiq edilər, kənd potensialından istifadənin səmərəliliyi artar və ətraf mühitin qorunmasına xüsusi diqqət yetirilə bilər.

Dissertasiya işinin əsas məzmununu aşağıdakı 22 elmi nəşrdə öz əksini tapmışdır:

1. Факторы обуславливающие повышение экономической эффективности в аграрной сфере. An International Journal of «Экономика и предпринимательство» ISSN 1999-2300. Москва, 2016, №10 (ч.3), с. 902-907.

2. Aqrar sahənin inkişafının prioritet istiqamətləri. // “Kooperasiya” elmi – praktiki jurnal, Bakı, 2017, №1(44), s.112-115.

3. Aqrar sahədə yerli istehsalın artırılması istiqamətləri // “Kooperasiya” elmi – praktiki jurnal, Bakı, 2017, № 3(46), s.37-42

4. Особенности формирования цен в аграрной сфере. // “European Journal of Economics and Management Sciences”. ISSN 2310-5690. Austria, Vienna. 2017, №2, p.70-75.

5. Aqrar-ərzaq bazarının səmərəli fəaliyyətində inteqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi istiqamətləri. AMEA-nın müxbir üzvü, i.e.d., prof. Akif Musayevin anadan olmasının 70 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 12 oktyabr 2017, s. 215-220.

6. İstehlak malları bazarının formalaşmasına sistemli yanaşmanın prinsipləri.// AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərləri. Bakı, 2017, №6, s. 203-209.

7. Aqrar istehlak bazarının iqtisadi tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri. // Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunun “Elmi Əsərləri” elmi-nəzəri jurnal. Bakı.2017, №4, s. 123-132.

8. Aqrar istehlak bazarının inkişaf problemləri. //“Kooperasiya” elmi – praktiki jurnal, Bakı, 2018, №1(48), s.109-117.

9. Aqrar istehlak bazarının iqtisadi mexanizminin formalaşması və inkişafının elmi-nəzəri əsasları. // Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunun “Elmi Əsərləri” elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2018, № 2, s. 21-33.

10. Müasir şəraitdə aqrar-ərzaq sektorunda istehsal-iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi yolları. Azərbaycan Xalq Cüm-huriyyətinin 100 illiyinə həsr edilmiş beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 1-2 iyun 2018, s. 379-382.

11. İstehlak bazarının inkişafının iqtisadi müayinəsinə metodoloji yanaşma. //“Azərbaycan Aqrar Elmi” elmi-nəzəri jurnal. Bakı,

2018, №5, s. 15-22.

12. Aqrar sahədə istehlak bazarının dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi. AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2018, s.391-394.

13. Aqrar sektorun iqtisadi mexanizminin formalaşması və fəaliyyətində xarici təcrübə. //“Azərbaycan Aqrar Elmi” elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2019, №4, s. 13-20.

14. Aqrar sahədə istehlak bazarının inkişafı və onun genişləndirilməsi istiqamətləri. //“Kooperasiya” elmi – praktiki jurnalı, Bakı, 2019, № 04 (55), s. 111-120.

15. Пути обеспечения потребительского рынка Азербайджана агропродовольственными товарами. Международная научно-практическая конференция на тему «Актуальные проблемы экономики, облку, менеджмента та права». г.Полтава, 16 сентября 2020 г. стр. 26-28.

16. Barriers and Drivers of the Implementation and Management of Green Agri-Food Supply Chains in Azerbaijan. // International Journal of Supply Chain Management (IJSCM). Exceling Tech Publishers, Великобритания, Лондон, 2020, Vol 9, № 4, 527-535 p.

17. Формирование и особенности развития аграрного продовольственного рынка Азербайджана. // Российский экономический вестник. ISSN 2658-5286 г.Белгород, 2020, с.54-60.

18. Ценовой механизм обеспечения конкурентоспособности экспортно- импортных операций. //“Scientific collection interconf”. Science and practice: implementation to modern society. Manchester, Great Britain. december 2020, №3 (39), с. 1580-1590.

19. Необходимость и направления облегчения доступа аграрных производителей на международный потребительский рынок. I Международная научно-практическая конференция «Theory and practice of science: key aspects». Рим, Италия. 19-20 февраля 2021 г. №42, стр. 1001-1009.

20. “Комплексная оценка факторов, определяющих динамику цен на агропродовольственном рынке”. // Экономика та держава 2021, №5, Kiev, s.62-69. ISSN 2306-9806.

21. Aqrar sahədə iqtisadi mexanizmin inteqral göstəricilərinin

müəyyən edilməsinin metodoloji məsələləri. // Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı jurnalı. Bakı, 2021, №2.s.44-50.

22. Müasir şəraitdə aqrar sahə risklərinin sığorta mexanizminin tətbiqi xüsusiyyətləri. // İpək yolu jurnalı. Bakı, 2021, №2.s.78-87.

23. Aqrar sahədə mövcud investisiya potensialından istifadənin təkmilləşdirilməsi.// Statistika xəbərləri elmi –praktik jurnal. Bakı, 2021, №3.s.16-25.

Dissertasiyanın müdafiəsi “19” yanvar 2021-ci il tarixində saat 14:00 Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında (www.adau.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “18” dekabr 2021-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: “10” 12 2021
Kağızın formatı: 60x84
Həcm: 75989 işarə
Tiraj: 100 ədəd